

AZ ÉN KÜLÖNÖS MELÓDIÁM

SAKMATÖRTÉNETI INTERJÚ DR. STARK ANDRÁS PSZICHIÁTERREL¹

Készült: 2015. április 15-16-án Pécsen

– Tibori Tímea (továbbiakban: TT): Sokoldalú munkásságod megismerése, és közkinccsé tétele a szándékom ezzel az interjúval. Részben azokról az életeseményekről kérdezek, amelyek hozzásegítettek ahhoz, hogy a fő professziód a pszichiátria lett, de azokról a más irányú, támogató érdeklődéseidről is szeretnék többet, másképpen megtudni, amelyek a művészettel kapcsolatosak. Kitéüntetett szerepe van ebben a filmnek, az alkotásoknak éppúgy, mint a folyamatosan változó és a befogadót megragadó technikáknak. Azért érdekel az indulás, hiszen lehetnek olyan feltételezéseink, hogy a pszichiátriának és a művészeteknek – és erre számos példát is sorolhatunk – komoly együttjárásai történtek már meg nagy alkotók, nagyon kreatív és nagyon komoly praxissal rendelkező pszichiáterek életében. Mégis, most szeretném eltávolítani a gondolkodásunkat ezektől az előképektől, kérdezem tehát, mi vezetett el odáig, hogy pszichiáter legyél, mi az az életesemény-sor, ami arra készítetted, hogy megtaláld ebben a fantasztikus foglalkozásban, hivatásban a magad lehetőségeit?¹

– Stark András (továbbiakban: SA): Hát, nagyon szépen megkérdezted. Az életút-eseményekben, ami fontos lehet talán, egyrészt a zsidóság-tudatom. Ami a kisgyerekoromtól velem van, mert beleszülettem 1948-ban itt Pécsen a zsidó közösségbe. A szüleimet is már Schweitzer József adta össze '47-ben, aki akkor lett itt Pécsi Főrabbi, és '48-ban, az én megszületésem nyolcadik napján vettek föl Ábrahám szövetségébe. Tehát én tudtam, hogy hol a helyem. Mert a Talmud Tórára jártam, gyerekkoromat végigkísérte a hitközség, a hitközségnek az akkori családpótló ünnepei. A régi, hagyományos zsidóünnepek, mint a Ros hasónó – a zsidó Újév-, Jom Kippur, az Engesztelő Nap, de főleg a Peszach, a Széder este, ezek az ünnepek régén a zsidó családok eseményei voltak. Mivel a holokauszt csak néhány emberre apasztotta a zsidó családokat, ezért a közösség, a hitközség volt a családpótló. Átvette, át kényszerült venni ezt a szerepet. Szóval, én belenőttem a zsidóság-tudatomba,

és ez fontos része volt több okból annak, ami a kérdésedhez vezet. Egyrészt a nagynéném, Böhm Márta, „Mártó”, aki tanítónéni volt, és vénkisasszony, nem lett családja soha, viszont mindig, egész életét arra tette föl, hogy hat éves gyerekeket tanított meg írni-olvasni egy év alatt. Ő ennek a művésze volt. És amikor én megszülettem, a húgának az első és egyetlen fiaként, akkor Ő rám lecsapott, és rajtam akarta megmutatni és kipróbálni azt, hogy ő mit tud elérni egy-egy kisgyerekekkel. Hogy majd három évesen megtanítt írni-olvasni, hat éves koromra csodagyerekké formálni. Szóval mindent korábban és előbb. Még valamit belém plántált, a zsidóság-tudattal együtt, „neked mindent kétszer jobban és többet kell tudni, mint másoknak ahhoz, hogy elismerjenek és elfogadjanak”. Ez egy nagyon erős, szorongást keltő üzenet, de biztos, hogy öntudatlanul nagyon sokáig hatott rám. Már pszichiáter voltam, és a pszichoterápiával ismerkedtem első-másodéves pszichiáter-gyakornoki koromban, amikor kezdett tudatosodni bennem, hogy ez az üzenet hogyan hat rám, ez a belső parancs. Ez összefügg a pszichiáterre válasommal is, én valami különös akartam lenni. A „különös melódiámat” kerestem Karinthy nyomán, *A cirksusz* című novellája hőseként. És általános iskolásan azt hittem, hogy én belőlem úrfizikus, meg atomfizikus lesz, amiből Magyarországon nagyon kevés van. Egy kézen meg lehet számolni, hogy mennyi. De ez teljesen idióta gondolat volt, mert a gimnáziumban világossá vált, amikor én reálosztályba mentem pontosan ezért, hogy engem abszolút nem érdekel a matematika és a fizika és a természettudományok. Engem a művészetek érdekelnek. A művészet, a kultúra, az akkor már bontakozó, meg virágba szökő szociológia, és a pszichológia. Tehát ez 15-16 éves koromhoz kötődik, amikor körvonalazódott bennem, hogy pszichológia. Az önismeret, a kamaszkori önismereti kíváncsiság volt a másik, ami eléggé kézenfekvően összekapcsolta ezeket a szálakat, mert kezdtem Freudot olvasni. Rátalálásom a pszichoanalízisre bennem azért kellett egyfajta megnyugvást, mert azt gondoltam, amit Freud is annak gondolt, meg félt is tőle, hogy bezárja a gettóba, mint zsidó tudomány. A pszichoanalízisnek, mint zsidó tudománynak történeti alakulását megismerve úgy éreztem, hogy ehhez közöm van, ez valahogy bennem van, mint implicit

1 Készült az OTKA 101046. „A 20. század hangja – A magyar szociológia kvalitatív forrása” című kutatás támogatásával. Kutatásvezető: Kovács Éva Judit (PhD). Ezzel az interjúval köszöntjük a 25 éve filmklubot vezető Stark Andrást.

tudás. Tehát valami olyasmi, amit nem kívülről kell megtanulni, hanem bennem, magamba valamit felfedezni és kialakítani. Ez nem volt a tudatosságnak a magas szintjén, hanem csak úgy ösztönösen éreztem. Éreztem, hogy nekem közöm van az álomfejtéshez, a tudattalanhoz, a szexualitáshoz, a vágyakhoz, mindahhoz, ami az emberi kapcsolatokat és az érzelmeket mozgatja. Pszichológus akartam lenni, oda akartam jelentkezni, a bölcsészkarra, 1966-ban, az érettségim évében. Mivel a pszichológia akkor burzsoá áltudományaként számított, ezért matematikával, fizikával párosították a pszichológiát, „kedvcsinálóként”. Nekem akkor a sikeres felvétellel így semmi esélyem nem lett volna. Középiszkolai tanulmányi versenyen az első tíz helyezettet akkor fölvételi nélkül fölvették oda, ahova szeretett volna. Gondoltam, majd én írok egy tanulmányi dolgozatot. Miről? A mai magyar film útkereséséről. Ez azért jött kapóra, mert egy mozi mellett születtem. A Park Mozi mellett laktunk, ma is ott lakik Anyám, csak már a Park Mozi nem mozi. Kertmozi is volt, matinékra vitt el a Mártó, a nagynénikém. Tehát megcsapott korán a mozinak a légköre és az illata, a hangulata. A Pécsi Játékfilmszemlék akkor a város nagy eseményei közé tartoztak. Megjelent itt minden évben egyszer a magyar filmművészet színe-java. Akkor Pécssett, a Dunántúli Naplónál olyan újságírók dolgoztak, mint Lázár Ervin, Berta Bulcsú, Tüskés Tibor. A Jelenkor című irodalmi folyóirat főszerkesztője Szederkényi Ervin volt. Összehoztak velük, megkérdezhettem őket, mit gondolnak a magyar filmről, mi az, ami fontos, izgalmas. Így hát a mai magyar film útkereséséről írtam egy tanulmányi dolgozatot. Benne a felét Jancsó Miklósról. Mert valahogy az volt a sugallat is, meg az én érdeklődésem is erre vitt, hogy Jancsó lesz a modern magyar filmnek egy nagyon progresszív személye. Nagyon megérintett az *Oldás és kötés* című filmje, különösen benne Járom Ambrus, az orvos alakja, Latinovits alakításában, meg az egésznek a légköre, a hangulata. Lengyel József mottója az elején: „Ha napba nézvéen elveszted a látást, magad okold, ne a nagy sugárzást”. A *Cantata profana* a végén, Bartók hangján, „volt egy öregapó...”. Végül úgy alakult, hogy 21. lettem a középiszkolai tanulmányi versenyen, kaptam három jutalomkönyvet, és mehettem a pécsi orvosi egyetemre a szüleim legnagyobb öröme, és az én legnagyobb bánatomra. Ezt is a nagynéném találta ki, hogy orvosi egyetemre kell menni, mert belőlem orvos kell, hogy legyen, méghozzá gyerekorvos. Gondolta ő! Azért orvos, mert egy zsidónak az orvoslás olyan konver-

tibilis szakma, amivel a jég hátán is meg lehet élni. Ha menekülni kell, akkor nem kell vinni, menteni semmit, hanem csak az ember fejében a tudást. Másrészt, bár akkor még nem tudtam, de később rájöttem, hogy az orvoslás a zsidó szakmák közé tartozott valamikor, a 19. század végén, a 20. század elején az orvosok, az ügyvédek fele zsidó volt. Ráadásul a pszichoanalitikusoknak a 100%-a zsidó volt 1910-ig. Nekem ez azért lehetett fontos, mert kerestem olyan biztonságos hátteret – a mi családkunk, nukleáris család lévén, amibe beletartozott apám, anyám, nagynéném, meg én, ezért ez egy picike kis képződmény volt –, és bennem nagyon erős volt valamiért a közösség utáni vágy. Valószínű, én egykeként magányos kisgyerekeknek éreztem magam, többnyire felnőttek körében voltam, féltettek a többi gyerektől, akiktől anyám szerint csak rosszakat, csúnya beszédet, rossz modort tanultam volna, belőlem meg egy jó modorú, illet tudó gyereket akartak faragni az amúgy kispolgár szüleim. Belőlem valami nem tudom micsodát, akinek idegen nyelvre, zongoraórára, szolfézsra, balettórára kellett járnia. Hát, ezzel így megáldva, ez volt az alap-indítás. Az orvosi egyetem, hát az egy tragédia volt számomra. Jellemző, hogy a legérdekesebb tárgy a politikai gazdaságtan volt másodéves koromban. Azután a szociológia, mert ilyen is volt, Tahin Tamás tanította. És akkor efelé próbáltam én tudományos diákkörözni, hátha van itt valami, ami nem az orvoslás, nem az anatómia, nem a biofizika, élettan, pedig az még a jobbak közé tartozott. És anyám elintézte, mint az akkori Centrum Áruház vevőszolgálatosa, akinél mindenki megfordult, akinek valamilyen ügyes-bajos dolga volt. Így ismerte meg az Élettani Intézetben dolgozó fiatal kutató orvost, Fendler Kornélt. És akkor azt mondta neki a nagyon élelmes anyám, hogy vegyen engem oda diákkörösnek maga mellé. És Kornél oda is vett. Mit kellett csinálnom? Patkányok hypophysis-nyél átmetszését mikroszkóp alatt, és nézni, hogy akkor mennyit pisilnek ezek a szegény patkányok, ha életben maradtak. Na, hát ez nem fogott meg egy életre. Viszont az Élettani Intézet kiváló hely volt, ahol Lissák Kálmán volt a professzor, Grastyán Bandi Bácsi az egyik részleg vezetője, Endrőczy Elemér a másiké. Nagyon okos, értelmes, szuperintelligens emberek, és akik ha megkérdezték, hogy mi akarok lenni, mint amikor megkérdezte például Endrőczy Elemér, hogy mi akarok lenni, mert ismerte az apámat a textilboltból, talán még egy kicsit pártfogásába is gondolt venni. Mondtam, hogy *szociálpszichológus*. Mondtam én ezt harmad-, negyedéves

orvostanhallgató koromban. Dunsztom nem volt, hogy mi az, hogy szociálpszichológus, de azt tudtam, hogy a szociál érdekel, a pszichológia érdekel, a kettő együtt, az csak jó lehet. És akkor átigazoltam Telegdy Gyulának a patkánykondicionáló részlegéhez, hátha az izgalmasabb. Na, hát itt sem se fedeztem fel az emberi lélekhez vezető utat. Nem mondom nagyon részletezően?

– TT: Nem, meg se rebbenek!

– SA: De szóljál, ha részletezem, vagy felesleges izéket csinállok.

– TT: Nem! Nem! Ezek nagyon fontosak, hogy végül is hogyan lett belőled pszichiáter.

– SA: Ez az én narratívám, amit te előhívsz belőlem. Szóval, akkor már Fendler Kornél, aki az első élettani tudományos diákköri témavezetőm volt, már labor-főorvosként dolgozott a Baranya Megyei Kórházban. Bejártam hozzá a régi barátság okán is. És akkor ő látta, hogy én vergődök az egész orvosi egyetemmel, és azt mondta, hogy van itt egy olyan lökött pasas, hasonló hozzád, aki pszichiáter, Kézdi Balázs. Bemutatlak neki! Vele legalább lehet mindenféléről beszélni, nem úgy, mint az orvosokkal, őt mindenféle érdekli. De hát pszichiáter, bolondokkal foglalkozik, és a Kornél is úgy gondolta, aki bolondokkal foglalkozik, maga is lökött egy kicsit. És akkor összeismertetett a Kézdi Balázssal, és ő volt az, a vele való találkozás, ami egy életre elkötelezett a pszichiátriával. Mert akkor fedeztem fel, hogy az orvosi egyetemnek van egy olyan alternatívája, ami a pszichiátria. Amit tulajdonképpen én mindig kerestem, és amire talán már csak később jöttem rá, hogy azért az orvosi egyetemen megszerzett, megalapozott tudás talán nagyobb biztonságot és háttérrel jelent, mintha a pszichológiára mentem volna a bölcsészkarra. Lett egy emberképem, a személyiség, mint bio-pszicho-szociális egység jegyében. Olyan emberkép, ami nem biológiailag determinált, de mégis ad olyan ismereti kontextust, ami nem áll távol attól a számomra nagyon izgalmas és akkor körvonalazódó szociálpszichiátriai érdeklődésemről, amiben benne van a kultúra egésze, a művészet, az irodalom, a képzőművészet, a zene, a szociológia, minden, ami társadalom, és amiben benne van az ember. Számomra az emberi lélek, mindig úgy éreztem, és a pszichoanalízis is ebben erősített meg, csak a fejlődésünk, az életünk, a személyes sorsunk, az életünk szabadságának és élettörténetünk kontextusában érthető meg. És kerestem a magam megértését is, meg a családomét is. Mert a másik dolog, ami izgatott, a bennem akkor megfogalmazódott kérdés, hogy én magyar vagyok-e,

vagy zsidó? Az identitás kamaszkori nyűgjei, terhei, lázadásai során kerestem magamat. Én akkor még írogatással is próbálkoztam, mint tipikus kamaszkori szösszenetek, ilyen örületek. Verseket, meg novellákat, meg mit tudom én, lírai prózát, ilyesmit. És ott és akkor próbáltam így föltenni magamnak ezt a kérdést. Ez azért volt fontos és meghatározó, mert önmagam kerestem, és szerettem volna megérteni, hogy honnan jönnek, és mennyiben határoznak meg a gyökereim, és a zsidóság, a családomat sújtott holokauszt. Nagyon nagy szerencsém volt, hogy egy olyan családba születtem, amelynek természetes közege, múltja és jelen volt a zsidóság. Nem úgy, mint főleg a pesti zsidó családokban, ahol nem beszéltek a zsidóságról, nem beszéltek a család zsidótörténeti előzményeiről, veszteségeiről, a traumákról, a koncentrációs táborról, munkaszolgálatról. Anyám, apám, nagynéném beszéltek róla. Szerencsére beszéltek az apám Auschwitzban, gázkamrában meggyilkolt, krematóriumban elégetett első feleségéről és a kisfiáról. Nem is kellett beszélni, ott volt Endrikének a fényképe a kandallón, mindig láttam, ott volt Stark Endre, a 6 éves kisfiú. Később, már a '70-es, '80-as években, tanult pszichiáterként, pszichoterapeutaként kezdem arra gondolni, hogy vajon apám tudta-e, hogy én nem az Endrike reinkarnációja vagyok? Lehet, hogy én is egy emlékmécses-gyerek vagyok, ahogy ezt megfogalmazta a szakirodalomban kicsit később Dina Wardi (*Emlékmécsesek – A Holocaust gyermekei*), talán azért lettem, hogy a gyászt elviselhetővé és túlélhetővé tegyem apám számára? Szóval, mindenestre úgy éreztem, hogy a zsidó sors, és benne a holokauszt után született első generáció, magában hordoz valami olyan rejtett és talán időzített bombát, ami esetleg bármikor fölrobbanhat. Ezek a veszteségek, a traumák, az önpusztítás, az öngyűlölet, mint a zsidó sors klasszikus sztereotípiája, hogyha valakit megbélyegeznek, marginalizálódik, szorongó, bizonytalan lesz, és önmagát hibáztatja mindenért, ez amúgy is benne van a zsidó mentalitásban. Szóval ez a kettősség, a kitűnni vágyás, a valami különösségnek a keresése, és egyúttal a félelem attól, hogy esetleg ez bennem valami olyan pusztító energiákat is rejt, amik akár az önpusztítás irányába is hathatnának, ezzel mentem el a Mentálhigiénés Intézetet vezető Kézdi Balázshoz, és kérdeztem, hogy hogyan lehetne ezt vizsgálni? Akkor fogalmazódott meg bennem, hogy kellene a zsidó identitást valahogy vizsgálni, kutatni. Ha már pszichiáter akarok lenni, legyen valami hasznom is belőle! Ez volt '71, '72 táján. És Balázst is érdekelte a

gyász, a veszteség, az önpusztítás saját családi indítatásában, s amit jóval később tudtam meg: a halál. Az édesanya elvesztette a testvérét a második világháborúban. Talán ezért is izgatta Balázst az öngyilkosság, a depresszió összefüggése. Pár évvel később, 1975-ben Balázs meg is alapította a Pécsi SOS Élet Telefonszolgálatot, az elsődleges öngyilkosság-megelőzés érdekében. Mi már akkor beszéltünk az öngyilkosságról. Volt még egy olyan motiváció, ami ezt az egészet számomra nyugtalanító és izgalmas kérdéssé tette. „Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjai közt” – Ginsberg után szabadon, mert voltak olyan fiúk, akikkel megismerkedtem, lányok, zsidó fiatalok, Pesten, Pécsen. Már utaztam föl Pestre, gimnazista koromban pesti rokonokhoz. Nem volt sok, de volt a Tótisz Laci bácsi antikváriuma, az akkori Híradó Mozival szemben, az Erzsébet körúton, ahova én a belső raktárba bejáratos voltam, és dúsálhattam ebben a titokzatos birodalomban. A pszichoanalízis első kiadásai, Freud, Ferenczi, a „Totem és tabu”, a „Bevezetés a pszichoanalízisbe”, az „Álomfejtés”, Róheim Géza, egy kincsesbánya, ahol Weöres Sándor „Tűzkút” című, 1964-ben megjelent költői szintéziskötete és ilyen csodakönyvek voltak fellelhetők, Franz Kafka novellák, „A per”, Camus: „Közöny”, és minden, ami izgatott. Megismerkedtem olyan fiatalokkal, akik kortársaim voltak, és ők is keresték magukat, meg ugyanezek a kérdések nyugtalanították őket is. És aztán láttam, hogy az egyik fiú, a Varró Andris, akit szerettem volna lehívni, hogy jöjjön Pécsre, orvosira, kereste az útját. Hívtam, jöjjön orvosi egyetemre. És mire erre rá tudtam volna beszélni, egyszer csak megtudtam, hogy Balatonfüreden egy szállodai szobába öngyilkos lett. Ő meghalt, a barátnője életben maradt. Ez megerősítette bennem a gyanút, hogy kell az én nemzedékemben lenni valaminek, ami hat oly módon, ami nem tudatos. Valami rejtett, traumatikus, és ez engem is mélyen érint. Úgyhogy ezek után hatodéves koromban nem volt kérdés, hogy az én utam a pszichiátria. És akkor nagy szerencsém is volt '72-ben, amikor végeztem, mert az akkori pécsi Ideg- és Elmeklinikán akkor ment nyugdíjba Környey professzor, aki igazi, régi vágású, a német neurológiai iskolát képviselő professzor volt. Teljesen poroszos volt a klinika igazgatása is. Kiderült, hogy öt pszichiátriai állás betöltetlen a klinikán. Az új klinikaigazgató, Dr. Pálffy György professzor úr megengedte, hogyha pszichiáter akarok lenni, akkor pszichiátriai osztályon kezdjem a szakorvosi tanulmányaimat. Ez régen nem volt megengedett, mert a neurológiát kellett először

megtanulni. Úgyhogy ez nagy „privilegium” volt. A férfi elmeosztályra kerültem, ahol egy fiatal tanársegéd, Trixler Mátyás fogadott, őt humánus pszichiátriai érdeklődés és indíttatás jellemezte. Ő lett Kézdi Balázs mellett a másik fontos Mesterem. Tőle tanultam meg a szakma alapjait és hivatásunk lényegét, egyúttal hagyta magát velem együtt és általam egy új közös képre és szemléletre formálni. Mert akkor megint egy újabb nagy szerencsés véletlen, '72 végén, '73-ban kezdett a földalatti mozgalomból a pszichoterápia felszínre bukkanni. A Pszichoterápiás Hétvége-mozgalom révén. Hidas György, Mérei Ferenc, Buda Béla, Goldschmidt Dénes, Vikár György, Fonyó Ica, Szőnyi Gábor, Lust Iván. Az ösztönzés Günter Ammontól, az ő nevéhez fűződő dinamikus pszichiátriai mozgalomtól jött 1970-ben, Hidas és Buda az olaszországi Paestumban részt vett Günter Ammon, a dinamikus pszichiátriai európai megalapítója által szervezett konferencián. Nagy hatást tett rájuk a konferencián a nagycsoport, amely ott beszámolójuk szerint betétként szerepelt. 1974-ben megkezdődtek a Pszichoterápiás Hétvégek. Én a legelsőn már ott lehettem, 1974. október 11-13. között Gyulán, és azután mindegyiken. És szívtam magamba azt az önismereti tudást, amire mindig is vágytam. Az első önismereti kiscsoportot, amiben itt részt vehettem, Hidas György vezette. A csoport módszere úgynevezett szabad interakciós, nondirektív vezetésű kiscsoport volt. És én azt éreztem, hogy itt van egy ember, a „Hidas Gyuri”, aki olyan, mintha csak az apám lenne, találtam egy szakmai apafigurát. Ez úgy kellett nekem, mint egy „falat kenyér”. Apámnak akkor még nem nagyon tudtam megbocsájtani, hogy „csak egy rőfös”, méteráru-boltvezető. És én mit kezdjek egy rőfössel? Nem tudok vele beszélni az egzisztencializmusról, meg a pszichoanalízisről, meg a modern avantgárd művészetről. De nekem szükségem volt szakmai apafigurákra, akik orientálnak, akik megmondják, hogy mit kell olvasni, mit kell tanulni. Persze volt még a gimnazista koromban egy olyan albérlőnk, aki megtanított arra, tehát aki elkezdett orientálni arra, hogy én keresem a saját ízlésemet. Bagi Pista megtanított a könyvtár, a Megyei Könyvtár olvasóteremének használatára. Ő joghallgató volt. De volt Bagi Pistának könyvtárosi végzettsége is. Kezembe adta a magyar és a világirodalom igazi értékeit. Thomas Mann-t és Dosztojevszkijt, és a modern irodalmat és filozófiát. A nagynénim – akinek a műveltségem alapjait köszönhetem – életének nagy drámája az volt, hogy miután már a mesekönyveket, meg a Csilicsali Csalavári Csalavért már

kiolvastam, serdülő koromra már más könyvre vágytam. Nem azokra, amiket ő vett és adott volna a kezembe. Ezt soha nem bocsátotta meg nekem. Hálátlanságnak és hűtlenségnek vette, hogy én felnőttem.

– TT: Azért mosolyodtam el, és meg kell, hogy szakítsalak, pont a nagynénire akartam visszakérdezni a szabadságérzés kapcsán, de hát előjött, mert nyilván már ráíródott a homlokomra a kérdés, hogy az identitáskeresésben, és ebben a jól ismert nukleáris családmodellben, ahol a gyerek egyébként is legyen sokkal különb, mint a szülők. Legalább a mobilitási létrán két fokkal följebb kell hogy kerüljön. Ebben a szabadság eszméje egyáltalán hogyan jelenhetett meg, miközben azt feltételezem az eddig mondottak alapján, hogy a hitközségben viszont egy igazi szabadszelleme is uralkodott, pontosan a család pótló funkció okán.

– SA: Nem emiatt, hanem, mert a Schweitzer Jóska – a „Rabbi Bácsi” – személyéhez kötődött ez az egész.

– TT: Hogyan?

– SA: A Schweitzer Jóska egy szabadszelleme rabbi volt, aki persze azért mindig óvatos duhaj volt. Nem olyan volt, mint a Raj Tamás például Szegeden, hogy akkor a fiatalokat maga köré gyűjtötte, és akkor kihívta maga ellen a cionista összeesküvésnek a gyanúját. A Jóska óvatos volt. De szabadszelleme ember. A zsidó vallás alapjait tanította nekünk a Talmud Tóra oktatás keretében, de nem mint hagyományos „hittant”, hanem magától értetődően a zsidóság mint egy nép kultúráját, történelmét is elsajátíthattuk általa. És számomra ez egy nagyon nagy szabadság is volt. Nem vallást kellett nekem tanulni, hanem egy népnek a történetét, ami azért volt pikáns, mert egy olyan nép történetét, amelynek a nyelve nem volt az anyanyelvem. Számomra a nyelv kérdése, már amióta az eszemet tudom, alapvetően fontos volt. Mert ebben a „zsidó vagyok vagy magyar” kérdésben alapvető volt, hogy nekem magyar az anyanyelvem is. Szerintem azért nem tanultam meg én anyanyelvi szinten idegen nyelvet, mert akkor lettem volna igazi dilemma elé állítva, hogy döntenem kelljen, hogy mi köt engem még ide? Miért itt éljek? Szóval, az anyanyelv fontossága kijelölte azt a biztos gyökeret Pécs, a város mellett, mert a város is elszakíthatatlan közösségigényként él bennem. Húsz éves koromig úgy gondoltam, a zsidó közösség, akkor még azt hittem, hogy homogén, valódi közösség. Ebből az illúzióból kb. így ekkortájt kezdtem fokozatosan kiábrándulni. De a szabadság, nagyon jól rátapintottál, az valahogy

mindig nagyon erős igényem volt. És nem tudom, mitől. Mert én nagyon szorongó, féltő, önmagában bizonytalan kisgyerek voltam, mert azzá nevelt az anyám. A jiddise máme ezt produkálta azzal, hogy többszörös függőségben tartott: örökös aggódással, mivel az aggódás egyenlő a szeretettel, a féltéssel, a büntudatkeltéssel. A legelső szabadságemlékeim ahhoz kötődnek, mikor gimnazistaként, olvasva Jack Kerouac-tól *Az úton*-t, amikor én elindultam, a vonatra folszálltam Pestre, akkor én úgy utaztam, mintha a Keleti partról mentem volna a Nyugati partra. Mintha végigjártam volna ezt az utat, és Pesten engem senki nem úgy ismert, mint a Starkék kisleánya, hanem, mint aki eligazodik a nagyvárosban, aki el tud menni az antikváriumba, és megveszi azokat a könyveket, amik számára izgalmasak, a pesti színházakban meg tudom szerezni a kezdés előtt öt perccel a jegyet, ahova akarok menni. Mert akkor meg kellett nézni A helytartót, Rolf Hochhuth drámáját, Jean Anouilh darabját, a Beckettet, az akkori legizgalmasabb előadásokat, Peter Weisstől a Marat halálát a Nemzetiben 1966-ban, a Godot a Thália Stúdióban. Mindenütt izgalmasabbnál izgalmasabb, modern és avantgárd művészeti élmények értek, kiállítások, koncertek, és akkor én szabadnak éreztem magam. Nem az állandóan féltett, egyszem kisfiú voltam többé. Tehát ez a szabadságvágy és igény, valahogy innen is jött bennem. És a hitközségben meg tényleg, Schweitzer Jóskának az a szabad szelleme, hogy nagyon hamar folszabadított bennünket az alól, hogy mi csak kis buta diákok vagyunk. A gimnazista korunktól kezdve, de már egyetemista éveinkben biztosan tegeződhattunk vele, szellemi partnernek tekintett minket. Ezért is Jóskaként említem, nem a tiszteletlenség miatt, épp ellenkezőleg! Megírta a könyvét 1966-ban, a Pécsi Izraelita Hitközség Története címmel. Én kijegyzeteltem és számtalan kérdéssel bombáztam őt. És válaszolt! Komolyan vett! Ez egy hihetetlen dolog volt. Őbenne is egy olyan szellemi apát találtam, aki nagyon nagy erőt, biztonságot adott, és orientált is. Őbenne is megmaradhatott ez az öröm, sokszor találkoztunk és büszkén mutatott be az őt körülvevőknek, hogy a tanítványa vagyok. Pécsi tanítványa. Na, hát szóval szabadság! De akkor honnan is kanyarodtunk elő? Majd segítenél visszatálcálni a fonalhoz?

– TT: Igen. Tehát térjünk vissza arra, hogy elindult az ötös fogat igazi pszichiátriát csinálni a klinikán fiatal szakorvos, csak tanultam.

– SA: Így van! Illetve, akkor még nem voltam szakorvos, csak tanultam. De 4 évet töltöttem '72

és '76 között a Pécsi Pszichiátriai, akkori Ideg- és Elmeklinikán a Férfi Pszichiátriai Osztályon, egy évet a nőin, mert az kellett a szakvizsgához. És akkor kezdődött el a pszichoterápiás hétvége mozgalom. És a Trixler Matyit, a főnökömet is beoltottam azzal, hogy ez kell nekünk is, osztályos kiscsoportot, meg nagycsoportot kell csinálni. Megismerkedtem személyesen Buda Bélával, akinek a könyvismertetéseit kezdtem olvasni. A modern szociálpszichiátriai irodalmat, például Günter Ammonnak a *Dynamische Psychiatrie* könyvét referálta az Orvosi Hetilapban, kölcsönadta nekünk, elhoztam. Matyi amúgy is jól beszélt németül, sváb származása miatt is, tehát a német orientáció számára is ebben nagyon kedvezett. Lindauba el is ment a pszichoterápiás hetekre, az egyikre az elsők közül, mert jellemző volt, hogy azért a mi kedves professzorunk, a Pálfi Gyurka bácsi, aki egy ilyen nagyon joviális, nem egy autoriter ember volt, de azt nem engedte meg, hogy mind a ketten elmenjünk Matyival az első, gyulai pszichoterápiás hétvégére. Volt egy autónk, amivel elindultam Gyulára. Ott volt az első hétvége, és hát ott ért ez az elemi élmény, ez a közeg. Megtaláltam azt a légkört, azt a hangulatot a Hidas Gyuri kis csoportjában, amitől nem tudok a mai napig se szabadulni, amiben megéreztem a szabadságnak a légkörét. Az első kiscsoportba például a Garai Laci-val találkoztam, akinek már olvastam akkor az írásait. Illetve érdekes módon Hernádi Gyula *Folyosók* című kisregényében olvastam róla, mint aki a szabadságzükséglet fogalmát bevezette. A regény főhősének modellje Liska Tibor reformközgazdász volt. És akkor ott van a Garai ebben a csoportban, aki nekem akkor egy olyan nagy név volt. És akkor ilyen emberekkel ott ülök egy kiscsoportba, és én is mondhatom a magamét. De ott szembesültem először avval, hogy az egyik csoporttárs, aki körülbelül egyidős volt velem, a Nagy Marci, piszkosul bosszantott. Olyan dühös voltam rá, ugyanis az a fiú állandóan okosakat akart mondani, és mondott is. És én azt gondoltam, hogy ez az én privilégiumom, hogy okosakat mondjak. Én már itt Pécsen, a játékfilmszemlék alatt, a nyilvános vitákon mindig hozzá akartam szólani. Pécsen akkor nagyon erős és izgalmas öntevékeny képzőművészeti élet volt, Lantos Feriék, a Pécsi Műhely, Bécsi Tamás amatőr színjátszó csoportja. Szóval, akkor forrongó szellemi élet volt Pécsen, ahol nyüzsögtünk már gimnazistaként is, meg egyetemistaként is, és én hozzászóltam mindig. Azt gondoltam, hogy akkor vagyok én nagyon okos, ha olyat szólok hozzá, amit senki nem ért. Szóval minél érthetlenebb, amit

mondok, annál okosabb vagyok. Sokszor én se értettem, hogy mit mondok, de ebben a csoportban, Gyulán nagyon irritált, hogy valaki még okosabb akar lenni. És akkor hazafelé jövet a kocsiiban értettem lassan meg, hogy mi az, ami ezt a nagyon erős rivalizációs feszültséget okozza bennem. Az, hogy engem nagyon hajt a tudattalan erő, hogy okosnak kell lenned, hogy bebizonyítsd, hogy te elfogadható vagy, értékelhető vagy, becülhető vagy. A másik, és az igazi változást előidéző tapasztalat akkor ért, amikor elkezdtem rögtön, ahogy hazaértem, szinte azonnal orvostanhallgatóknak csoportot hirdetni, hogy csinálók nekik önismereti csoportot, és majd én vezetem. Tehát ez a Living Learning, majd csinálom, tanulom, élem, megtapasztalom. Elhívtam Balikó Mártát, hogy csináljon egy szociogramot, a Mérei-féle szociometria-könyv alapján, a vezetői profilról, és a medikus csoportomnak a szociometriájáról. Én azt hittem, hogy nekem ott volt a mintám, a Hidas Gyuri, a gyulai kiscsoport vezetője, a meleg, elfogadó, nem elnyomó, megengedő csoportvezető mintaképe. Annak a csoportvezetői mintája volt a számomra az ideálkép. Gyuri ott ült, mint egy igazi analitikus, kedvesen, jóságosan mosolygott, egy mukkot nem szólalt meg, néha hümmögött. De amikor beszélt, akkor nagyon kedves volt, lágy volt, és emocionális. Azt gondoltam, na, hát én is ilyen szeretnék lenni! A vezetői profil meg kiderítette, hogy én egy hideg, racionális vezetőnek a profilját mutatom a csoporttagoknak a visszajelzések, a szociometria alapján. Ez egy akkora sokk volt a számomra, hogy először azt hittem, hogy a Márta szándékosan csinálta ezt, hogy így kibabráljon velem, hogy ezt írta rólam. De be kellett látnom, és ez nagyon összecsengett ezzel a gyulai hétvégi első önismereti csoporttéménnyel, hogy valami nem tudatosan, de nagyon mélyen dolgozik bennem. Én nagyon racionális, „okos” akarok lenni, (eközben legfőképp okoskodtam), miközben a mélyben ott volt bennem a vágy, az igény az emocionalitásra. Olyan érzelmi biztonságot teremtő csoportvezetői légkörre vágytam, és egy olyan csoportvezetői stílusra, amiben én úgy éreztem, hogy abban fölszabadul az ember, önmaga lehet, megnyilvánulhat, kap egy olyan potenciális teret, játékeret, amiben lehet szabadon kapcsolódni. És ez a lételememmé vált. Az analitikus csoportelmélet úgy fogja fel a csoportot, az önismereti csoportot, mint egy családot. Érzelmileg. És a vezetők akkor szülőpárosok, apai-anyai emocionális pólust képviselnek. Amikor elkezdtünk ilyen kettős vezetésű csoportot csinálni, már a pszichiátriai szakvizsgám után, 1977-ben, a Mentálhi-

giénés Intézetben, új munkahelyemen, Kézdi Balázs hívására. Akkor Balikó Mártával, fiatal, öngyilkosságot megkísérelt fiataloknak csináltunk csoportot, amit már ilyen szemléletben vezettünk. Szóval, ez volt az utam kezdete a pszichoterápia felé, a belső, a pszichoanalízishez kapcsolódó kíváncsiság és indíttatás. Az az érzés, hogy ehhez nekem közöm van. Egyben biztos voltam, hogy én beszélgetni talán tudok. Semmi mást nem, ami orvosi tevékenység, de beszélgetni, smúzolni szeretek. Ezt láttam. Apám is tudott, nagyon szeretett. Szóval, ebben én egy biztonságos talajt éreztem. És ez összefügg a szabadságnak a mámorával, amire kérdeztél. Amikor például az férfi elmeosztályt vezető tanársegéd, Trixler Matyi elment a lindai pszichoterápiás hétre, miután nem jöhetett el Gyulára, és akkor egyedül maradtam a férfi elmeosztályon. Én lettem gyakornokként az osztály vezetője. És nem kezdtem el szorongani érdekes módon, hogy Úristen, mit fogok én itt csinálni. Egyrészt az ápolókra nagyon számíthattam orvosi ügyekben, hogy mik az orvosi teendőik. De az az érzés, hogy most végre szabad kezet kapok itt, hogy ezekkel az emberekkel valamit csináljak, felszabadított. Nem nyomott le a felelősség súlya és szorongása. Tudtam, hogy ártani nem árthatok nekik. Egy olyan milióban, ami egy hagyományos tébolyda volt, a teljesen ingerszegény környezetben, ahol semmi nem volt a falakon, vittem be vásznat, papírt, ecsetet, olajfestéket, akvarellt, és festetni kezdtem az ott lévőkkel. Akinek már volt valamilyen kézügyessége, volt ott festőművész, aki pszichiátriai beteg volt, volt művészeti gimnáziumba vagy egyetemre járó, és aztán pszichotikussá vált fiatal is, nagyon jó kézügyességgel. És kezdtek rajzolni, festeni. Volt a klinikán korábban is ilyen tradíció, Jakab Irén munkássága, Reuter Camillo professzor hagyatéka alapján. És megint elememben éreztem magam, hogy festenek, hogy valami kreatív történik ott. Úgy éreztem, hogy ez egy igazi szabad tér, egy olyan közeg, ahol megjelenhet és kifejeződik a személyiség a személytelenség falai között. És még valami. Úgy éreztem, hogy a pszichiátriai betegekkel azért tudok én nagyon közel lenni érzelmileg, mert a stigma csak nevében más, ami zsidóságot ért stigma, meg az elmebetegséggel kapcsolatos stigma.

– TT: Ez a pécsi szellem egy picit hasonlít a hajdani Kulich Gyula téri nappali szanatórium légkörére. Juhász Pál és a fiatal pszichiáterek próbálták a 80-as években részben az Anonim Alkoholisták kapcsán, részben pedig a nappali kezelés alatt álló fiatalok körében hasonló módon kiscsoportos foglalkozásokat csinálni. Ott volt szerencsém együtt

muzsikálni például a bejáró nappali szanatóriumokkal. Gerevich Jóska volt akkor a részleg vezetője, kezdeményező és nagyon nyitott az új terápiás eljárásokra.

– SA: Mit kerestél ott?

– TT: Akkor csináltam egy művésztársadalmi kísérletet, egy esztétikai befogadás-vizsgálatot, ahol az egyik kontroll csoportként elkezdtem dolgozni pszichiátriai betegekkel is. Zene, képzőművészet, és később bejött egy rövid időre a tánc. Varga Miklósék, a későbbi Rock Színház alapítói akkor javában kerestek maguknak különböző terepeket, hogy kipróbáljanak bizonyos tánceffektusokat, és ez nagyon jó terepnek bizonyult. Tehát a szellemiség részben hasonlóságot mutat, de azt gondolom, hogy nagy különbözőségeket, amit nyilván te tudsz szakmailag értelmezni.

– SA: Így van. A különbözőségeket én nagyon érzem, mert ismertem őket, és kapcsolatban is voltunk. A Jóska kezdett foglalkozni a pszichiátria és művészet, művészetpatológiai kérdésekkel, és hát mi is elkezdtünk foglalkozni a Bókai Tónival, amibe azután Jádi Feri is kapcsolódott. A *Valóságban* írtuk meg először a Tónival a „*Köztetek lettem én bolond*” című tanulmányt, ami aztán egy könyvvé bővült a JAK Füzetekben. Ennek kapcsán hívtak meg minket a Pszichiátriai Klinikára előadásra, beszélgetésre. Juhász Professzor még élt, ő volt a házigazda. Tehát van emlékem és rálátásom a szemléleti különbségre. A szemléleti különbség háttere a következő volt: 1972-ben jelent meg a Szociológia címmel indult folyóirat 3. számában Tahin Tamás, Kézdi Balázs, Kóczán György, Ozsváth Károly és Pörcsi József tanulmánya, „Kísérlet az elmebetegségekkel szembeni attitűdök tanulmányozására” címmel. Tehát létezett már szociálpszichiátriai indíttatás itt Pécsen, és szemlélet. De Trixler Matyival megpróbáltunk egy igazi pszichoanalitikus indíttatású milióterápiát és pszichoterápiát megtanulni. Ez Magyarországon akkor még teljesen ismeretlen volt, a hetvenes évek elején a hagyományos pszichiátriai osztályos körülmények között. Osztályos nagycsoportot és kiscsoportot kezdtünk el, amit igyekeztünk terápiás rezsimmé formálni. A milióterápia, ez volt a Günter Ammon dinamikus pszichiátriai gyakorlata. A pesti klinika sokkal konzervatívabb volt. A szembetűnő különbséget abban érzem, hogy mi egy szellemi műhely próbáltunk kialakítani, nem az egyetemi hierarchián belül, hanem interdiszciplinárisan. És ennek a szíve, lelke, s hajtóereje Kézdi Balázs volt, aki a Pécsi SOS Élet Telefonszolgálat alapítása kapcsán összefogta a pécsi pszichiátereket, pszichológu-

sokat, szociális munkásokat, segítő szakembereket. Gyerekszociológusokat, a gyermek-ideggondozóból, a Honvéd Kórház pszichiátereit, a Mentálhigiénés Intézetet, a városi „ideggondozót”, a Nevelési Tanácsadót. Tehát mindenkit, aki a pszichiátria körül élt és mozgott, hozott össze Balázs annak szellemében, hogy egy még nem volt valamit csináljunk. Tehát a semmiből, meg az angol szamaritánus öngyilkosság-megelőzés tapasztalatából, akkor a harmadik telefonszolgálat voltunk Magyarországon. Szabó Pál Debrecenben csinálta az elsőt. És erős volt akkor ennek kapcsán az indíttatás, hogy művelődési házakban is pszichológiai tanácsadókat indítson Kézdi Balázs. A '70-es évek második felében művelődési házakban, az akkori pécsi Ságvári Művelődési Házban elkezdte a pszichológiai tanácsadói intézményét is megszervezni, Vitányi Iván, Fodor Katalin, Magyar Művelődési Intézet támogatásával.

'77 januárjában, Balázs hívására elkezdtem dolgozni a „Mentál”-ban, a pszichiátriai szakvizsgám után ugyanis Pálffy Professzor fölhelyezett a női idegosztályra, hogy én tanuljam meg a neurológiát. Akkor már megvolt a pszichiátriai szakvizsgám, úgy gondolta, legyenek a női neurológiai osztálynak a vezetője. Egy hónapon belül otthagytam a klinikát, mert nekem a hátam közepére nem kellett a neurológia, nem is érdekelt, tehát semmi közöm nem volt hozzá. Balázs akkor már hívott, volt üres állása, és akkor én kapva kaptam ezen, és mentem örömmel a Mentálhigiénés Intézetbe. Bevitt Balázs a Pszichoterápiás Hétvégék stábjába is, és néhány hónapon belül már csoportot vezettem a kaposvári Pszichoterápiás Hétvégén. Ez egy másik nagyon nagy iskola volt számomra. Egyrészt az, hogy én egyedül vezethettem szabad-interakciós önismereti csoportot. És ott megismertem a korombeli, fiatal pszichiátereit, pszichológusokat, tehát azokat a nemzedéktársakat, Lust Ivánt, Barcy Magdit, Szőnyi Gábort, Harmatta Jánost, Bagdy Emőkéét, Pál Marit, Ajkay Klárit, Szilágyi Zsuzsát. Szilágyi Zsuzsa csinált egy úgynevezett „repülő egyetemet” a lakásán, a Szilágyi Erzsébet fasorban, ahová Bókay Tónival meghívott minket a József Attila-könyv, a „Köztettek lettem én bolond” kapcsán. Így belekerültünk egy izgalmas szellemi áramlatba. Valami újat szerettünk volna ezzel behozni a köztudatba. Nem azt, mint amit a Szőke Gyuri ránk fogott, hogy mi Bak Róbertből, József Attila pszichiáteréből „bűn-Bak Róbertet” akartunk csinálni. Az akkor megjelent Erwin Goffman könyv arra indított bennünket, hogy a stigma-elmélet segítségével az egész skizofréniai diagnózist és minősítést, ami Bak Róbert József Attila

– patográfiájából került a köztudatba és a szakirodalomba, felülvizsgáljuk. Számunkra nyilvánvalóvá vált, hogy a skizofrén költő patográfiája, életútjának, „betegség-történetének” leírása József Attiláról szól, arról a társaslélektani-politikai környezetről, amiben az öngyilkosság után elinduló bűnbakkeresésben fölmentést kellett találni a család, Jolán és Eta, Szántó Judit, a Szép Szó baráti köre, a mecénások és mi más, mint a legkézenfekvőbb volt a Skizofrén Baráti Köre, és nem utolsó sorban a korábbi terapeuták, Rapaport Sámuel, Gyömői Edit, és Bak Róbert számára.

Meghívtak minket az MTA irodalompszichológiai munkabizottságának ülésére is, elnöke Mérei Ferenc volt, titkára Erdélyi Ildikó, benne Halász László, Szépe György.

Tehát belekerültünk a szellemi vérkeringésbe. Egyáltalán nem éreztem azt, hogy én itt Pécsen a provincián élek. Megismerkedtem a Pszichoterápiás Hétvégén Erős Ferivel, akivel a zsidó identitáskutatásban egymásra találtunk, mint szövetségesek és nemzedéktársak. És akkor teljesen úgy éltem már itt Pécsen, hogy én is közéjük is tartozom, csak én történetesen itt élek, és alakítom a magam lehetőségeit, és keresem a magam szellemi kibontakozásának és a pszichoterapeutává válásomnak az útját.

– TT: Ezzel úgy érzed, hogy teljesen háttérbe szorult az a hierarchikus rend, amit az orvostársadalom a mai napig próbál fönntartani és demonstrálni? És éppen a művészetek által, meg a megértő hallgatás és a megértő pszichológia által jutottál közelebb ahhoz a körhöz, ahol valóban otthonossá váltak a partnerek, az ismeretek és a kölcsönösség a terápiás folyamatokban?

– SA: Pontosan! Igen, ez nagyon lényeges volt. Engem a hagyományos orvosi hierarchia az egyetemen nagyon riasztott, ezt megéreztem már tudományos diákkörös koromban. Az egyetemi hierarchia és az orvosi hagyományos hierarchia nagyon idegen volt tőlem. És megcsapott annak a szele, hogy a pszichoterápia az egyenrangúságnak, a kapcsolati szövetségnek a terepe, úgy éreztem: ez az én közegem. És Kézdi Balázs ennek megteremtéséhez keresett bennem szövetségest, amikor munkatársnak hívott a Mentálhigiénés Intézetbe. A pszichiátriát, pszichológiát művelőkre – ezt is a Balázstól tanultam meg –, az az egyik fő jellemző, hogy valamenynyien a nácizmus üldözöttei vagyunk. Ezt, amikor a Balázstól először hallottam, nagyon dühös voltam rá. Hogy hozhatók egy fedél alá a nácizmus üldözöttei és a nácizmus üldözöttei?! Pedig rá kellett jönnöm, hogy ez egy nagyon mély igazság. Szóval,

aki pszichoterápiával, pszichiátriával, pszichológiával foglalkozik, óhatatlanul nárcisztikus személyiség. Mert magunkat állítjuk a középpontba, mert a személyiségünkkel dolgozunk, gyógyítunk. De ha a nárcizmusunkból nem látunk ki, akkor tényleg üldözöttéivé válunk és foglyai a saját önimádatunknak és az önszeretetünknek. És bőven el van látva a szakma ilyen pszichiátereikkel, akik evvel az atyáskodó, mindentudást sugalló fölényességgel fordulnak a betegekhez, kollégákhoz, tanítványokhoz, diákokhoz. Ferenczi Sándor zseniális alapvetését fejt ki a nyelvzavar tanulmányában. Rájött arra, hogy a tanár–diák, a szülő–gyerek és a terapeuta–páciens, analitikus és analizált kapcsolatára is jellemző az a visszaélés, amikor a fölényünkkel próbáljuk meg a magunk amúgy törékeny nárcizmusát és identitását erősíteni, stabilizálni. Ez is egy fontos önismereti kérdés volt számomra, hogy én akkor a saját traumáim, fájdalmaim, bizonytalanságaim gyógyítására akarom-e használni a pacienseimet, vagy pedig családom, életem története, szorongásaim haszna, hogy fogékonyabbá tegyen a mások fájdalmai, sebei, érzékenységei iránt. És, hogy ezáltal a hátrányból előnyt tudjak kovácsolni. Mert azt is megtanultam ezekben az években, hogy a mi szakmánk, a hátrányból előnyt kovácsolás művészete.

– TT: Mennyire tudtad a '70-es évek közepére halmozó társadalmi feszültségeket mérni a csoport feszültségein belül, és hogyan hatottak rád a meginduló szegénység melletti mozgalmak, és mindazok az értelmiségi mozgalmak, amelyek a hatalommal próbáltak szemben próbáltak menni, de búvápatakként különböző kutatási területeken, a rászorulókat segítő területeken törtek a felszínre?

– SA: SZETA, meg ilyenekre gondolsz?

– TT: A SZETA-ra gondolok, művészeti mozgalmakra, ahonnan ez a demokratikus szellemiség értelemszerűen kezdett túllépni a saját keretein.

– SA: A pszichoterápia is ilyennek számított. A Pszichoterápiás Hétvégeken mindig végig kísért a politika gyanakvása. Mátrai László akadémikust kirendelték például „felügyelőnek,” hogy menjen a Hétvégre, és vizsgálja meg, hogy ez mennyire kártekonny ideológiailag. A kérdésed azt juttatja eszembe, hogy '56 számomra mindig ilyen nagyon izgalmas kérdés volt. Mi is volt '56-ban? Bennem, 8 éves gyerekként, reflexeimben összekapcsolódott azzal, hogy zsidóként lehet, hogy menekülnünk kell. Ott álltak a szüleim a kandallónál, és azon tanakodtak októberben, lehet, hogy akkor ki kell vándorolnunk Izraelbe, vagy valahová. A Schweitzer Jóska elkezdett ivritül tanítani minket, gyerekeket, lehet,

hogy mennünk kell, és szükségünk lesz rá. '56 összekapcsolódott az antiszemitizmus és a fasizmus újraéledésének a veszélyével. És ez a kérdés összekapcsolódott '68-ban a lengyelországi antiszemitizmussal, amit akkor az egykori „MTI-Bizalmasokat” olvasva – amikhez akkor már hozzájutottunk a pult alól a könyvtárban –, akkor nyilvánvalóvá vált számomra, hogy sem a lengyel '68, sem a szocializmus nem mentes, nem véd meg az antiszemitizmustól. Sőt! Az egész szocialista társadalom kvázi egy bujtatott, rejtett, elfojtott antiszemitizmusra épül, ami alapvetően összekapcsolódott Rákosiékkal. 1968, a diákmozgalmak előhozták a korai Marxot, az elidegenülés-gondolatot, mely azért izgatott, mert olvasva akkor Heller Ágnes, Vajda Mihály, Fehér Ferenc...

– TT: Szelényi, Márkus Mária...

– SA: ... tanulmányait, a családformáról és a kommunizmusról, az életforma forradalmáról, a szexuális forradalomról. És a kommuna-mozgalom, az, hogy létezik-e a polgári családnak meghaladása, meg lehet-e haladni ezt a magántulajdonra épülő, alapvetően a birtokviszonyok által befolyásolt családesheményt. Vagy lehet-e másfajta közösséget elképzelni, illetve létrehozni? Mondtam neked, hogy a zsidó közösség, mint illúzió, hogy ez egy közösség, akkor tört össze bennem, amikor láttuk húsz évesen – Verával huszonkét évesen voltunk Zaton Mali-ban – Dubrovnik közelében egy zsidó tábort, ahová Schweitzer Jóska juttatott el minket. Magyar zsidó fiatalok is lemehtek Jugoszláviába ahol a zsidóság nemzeti kisebbség volt. Nemzetiség volt, és nem pedig vallási felekezet. Lementünk, és láttuk, hogy ott vannak szarajevói vagányok, „autó tolvajok”, angol ortodox fiúk, ilyen-olyan fiatalok, hasonló korosztály, és egész más mentalitás. Rá kellett jönnöm, hogy a zsidóság nem egy legkisebb közös többszörös. Voltaképpen akkora kulturális és mentalitásbeli heterogenizmus, hogy csak egy illúzió azt hinni, hogy én a zsidó közösségben megtalálom az én otthonomat és biztonságomat. Ez egy nagyon fontos felismerés volt, hogy lehullott a hályog a szememről, mert sokkal realisabban tudom szemlélteni azóta is azt, hogy mit jelent a zsidósághoz való viszonyom. És a közösség iránti illúzióim vagy vágyam, vagy hogy hol van az én szabadságom határa és lehetősége, hogy én csoportot tudjak teremteni valamilyen manufakturális eszközzel, a szabadságnak azokat a kis tereit, és köreit, amiket a Pszichoterápiás Hétvégékben élhettem meg.

'56-ra visszatérve. Én viszonylag hamar, amikor megismertem '70-ben azokat a pesti barátokat, Er-

dős Gábort, Simon Zsuzsit, Vera szinte pótszüleit, akik megismertettek azzal, ami addig tabu volt: ott voltak a lakásukban jól eldugva az '56-os újságok, amiket elolvashattam. Ekkor tudatosult bennem, hogy '56 nem ellenforradalom, hanem forradalom volt. Szóval '70-ben már világos volt ez a számomra. Aztán kicsit később, amikor találkoztam Ember Judittal, akkor Judittól nem középiskolás fokon tanultam meg, hogy mi is volt '56, ki is volt Nagy Imre, meg mit kell kutatni, hogyan is kell látni azt a rendszert, amiben élünk. Tőlük kaptam egy olyanfajta látásmódot, ami világossá tette, hogy mi az, amiben én élek, és hogy tudjam azt, hogy én ebben a világban csak az autonómiám révén tudok világosan gondolkodni és szabadon eligazodni. És akkor a barátaim révén a szamizdatok is eljutottak hozzánk. '78-ban mentünk Párizsba, az IFOTES-nek, a Lelki Elsősegély Telefonszolgálatok Nemzetközi Szövetségének a Világkongresszusára, és előtte kaptam meg Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című szamizdat-kiadású könyvét. Akkor én úgy olvastam ezt a könyvet – megjegyzem, a felét sem értettem –, de azt éreztem belőle, hogy az a világszemlélet, ami ebben tükröződik, az alapjaiban forgatja fel azt a látszatot, meg azt a hamis ideológiát, amit ránk erőltet a politika. A másik, ami segített, hogy kinyíljon a szemem – a filmművészet volt. Tehát a magyar film, amely megtanított a rejtjeles olvasásra, a rejtett üzeneteknek, a szimbolikus üzeneteknek a megfejtésére, a Jancsó-filmek is, Kósa Ferenc, Sára, Szabó István, Kovács András meg a többiek filmjei. A látszat és a valóság, a rejtett és a manifeszt, tehát egy hermeneutikus világmegfejtésre ösztönzött, ami mindig összefüggött talán a pszichoterápiával, az álomfejtéssel, és a valóságismerettel.

– TT: Ebben az időben indulhattak el más oldalról, és szintén identitáskereső alapon fontos műhelymunkák. Olyanra gondolok, mint Józsa Péternek a budapesti szubkultúra kutatása, ahol pillanatok alatt összefutott az az értelmiség, Buda Bélától kezdve Horányi Özsében át, akik tele voltak új mondanivalóval. Sokan, idősebbek és fiatalabbak ott voltunk Józsa körül. A „milyen is a pesti szubkultúra” kérdéséből következtek ezek a problémák, hogy mit gondolunk a szocializmusról magáról – és jöhetett Liska Tibor előadást tartani. Mit gondolhatunk a városi és vidéki létről? Hosszú álvita folyt az urbánus vagy népi gondolkodásmódról, stb. Tehát ezek kezdtek összeérni azokkal az alkotásokkal és elsősorban valóban a filmekkel, amelyek próbálták megmutatni ennek a kettős beszédnek az értelmezési lehetőségét.

– SA: Talán a fogékonyság, meg barátaim referenciái révén, Erős Ferivel való folyamatos kapcsolattartásunk révén is benne voltam ennek a légkörben. Tehát az, hogy én itt Péccsett éltem, ennek a szellemi mozgalomnak, körnek a részeseként éreztem magamat, meg akiket tudtam, elhívtam előadni a Mentálhigiénés Intézetbe, referátumaikra, így Papp Zsoltot, Gombár Csabát, Somlai Pétert. Az Intézet vezetője lettem '84-ben, akkortól referátumokra rendszeresen hívtam meg a barátaimat, pszichiátereket, pszichológusokat, társadalom-tudósokat, művészeket. Akkor Judit is kezdett rendszeresen lejárni hozzánk. És akkor a Juditnak a filmjeit, a *Tantörténetet* is, és aztán a többi filmet, a *Pócspeitrit*, a *Menedékjogot* is így néztük meg a lakásomon, Ormos Máriával megismerkedve, akit a Pécsi Egyetem-alapításnak a lázában s lendületében Bókay Tóni barátom révén ismertem meg. Akkor ebben a szellemi körben, melyhez mindig nagyon erős affinitásom volt, tudtam keresni, megtalálni a kapcsolatokat. Tehát volt egy olyan szellemi áramlat, amiben én úgy benne éreztem magamat.

– TT: Nem volt ilyen merev szétválasztás, mint amit most megélünk a főváros és a vidéki nagyvárosok szellemi élete és értelmisége között. Ezt én magam is megéltem. Sokkal nagyobb figyelem jutott a vidéki művészeti mozgalmakra, a vidéki eseményekre, és nemcsak azért, mert nem volt útonútfélen valamilyen fesztivál, ami inkább a silány kultúra megjelenése ebben a pillanatban. Volt egyfajta kiegyenlítetttsége az egymás tudása iránti érdeklődésnek, és megbecsülése a másik eredményeinek és a másik felfedezéseinek. A szellemi nyitás és a szabadság lehetőségét éreztük meg az alkotásokban.

– SA: Tudatosan törekedtünk arra, volt rá igény is, hogy legyen a pszichiátriában, de másutt is, hogy mi magunk tevélegesen alkotó részesei legyünk egy pécsi iskola megteremtésének. Tehát egy olyan modern szemléletű, korszerű pszichiátriai iskolának, amelyik függetlenné és autonómmá tud tenni minket Budapestről. Mert azért tisztába voltam a budapestiek nagyképűségével, fölényérzetével, a „periférián” élők, a „vidékiek” lenézésével. Hogyha jön némely „fővárosi vendégművész”, akkor úgy tekint ránk több szempontból is, hogy őt körül kell ugrálni, mert ő Pestről jött, és a kis vidéki izé pedig örülhet, ha részesül ebből a néhány szellemi morzsából, amit megoszt és egyáltalán szóba áll velünk. Szóval ezen a szítán én elég hamar átlátam. Számunkra fontos, hogy teremtsük meg a mi szellemi autonómiánkat. Ezért is már a '80-as évek közepén, '86-ban alakult meg a Magyar Pszichiátri-

ai Társaság. Addig nem volt önálló diszciplína Magyarországon a pszichiátria. Sokak erőfeszítése volt egy ilyen progresszív előkészítő munka, amibe én is részt vettem. Például a Magyar Ideg–Elme Orvosok Társaságának volt egy Pszichoterápiás Munkacsoportja. Az egy ilyen bujtattott fedőszerv volt, ahol a pszichiátriát meg lehetett valahogy jeleníteni a hetvenes évek második felében. És akkor '80-ra mi is itt az alapító aláírók voltunk az önálló Pszichiátriai Társaság létrehozásakor. „Kiköveteltük”. Péccsett például akkor már a '80-as évek közepén megalakítottuk a Magyar Pszichiátriai Társaság Délnyugat-Magyarországi Tagozatát, majd a '90-es évek elején a Pannónia Pszichiátriai Egyesületet. Az volt a célunk, hogy Baranya, Somogy, Tolna, Zala, tehát Délnyugat-Magyarország pszichiátriában és a segítő szakmákban dolgozó szakemberei számára szakmai, érdekképviselési és tudományos egyesületet hozzunk létre. Egy pécsi kisugárzású, szakmai közösség, ami átfogható, családias, bensőséges, egymás ismeretére, közös képződésre, barátságokra, együttes élményekre alapul. Közül harminc év óta, a mai napig betöltöm Egyesületünk elnöki tisztét. Nagyon fontos és izgalmas volt és maradt számomra, hogy ez a szakmai közösség kifejezi a Pesttől való függetlenséget és autonómiát, egyúttal megjeleníti a személyes szabadság-szükségletemet is. Tehát egy pszichoterápiás, Pesttől független képzési iskolát hoztunk létre '86-ban itt, Péccsett, ami a mai napig is egyetlen nem budapesti önálló pszichoterápiás képzést. Hárman, Ozsváth professzor, Kézdi Balázs és én kaptuk a megbízást Füredi Jánostól, aki akkor az Orvostovábbképző Intézet Pszichoterápiás tanszékének a vezetője volt. Ő delegálta nekünk ezt a feladatot, hogy teremtjük meg itt Péccsett a képzést. És itt megvolt már az a bázis akkor, amire meg tudtuk alapítani a pszichoterápiás képzést, ami a mai napig is működik. Kézdi Balázs '90-re megteremtette a Bölcsészkar Pszichológus Tanszékén a pécsi pszichológusképzést és klinikai pszichológus szakképzést. Tehát egy pszichoanalitikus szemléletű, korszerű, klinikai pszichológusképzést és alapképzést teremtett meg Péccsett. Ki volt akkor itt az egyetlen? Ormos Mária a rektor, a Horányi Özséb a bölcsészkar dékán. Tehát megvolt akkor Péccsett is az a progresszív csapat, a *Janus* egyetemi folyóiratot alapították, Kézdi Balázs dékán-helyettes volt egy ideig.

– TT: Hová lettek a tanítványok, hiszen iskolát alapítottatok? Folytatódik tulajdonképpen a terápiás munka? És hol vannak a partnerek? Lett-e ezek közül néhány, akik egy újfajta közösséggé szerve-

ződtek körülöttem, körülöttetek, vagy szétszpricceltek?

– SA: Nézd! Akikkel például ugye hárman írtuk a *Köztetek lettem én bolondot*. Jádi Feri, aki orvostanhallgatóként elmeápoló volt, majd tudományos diákkörös. 1984-től a Heidelbergi Egyetem Pszichiátriai Klinikáján volt tanársegéd, majd főorvos.

Sok tanítványomat, a legjobbakat megszereztem magamnak, mert, ahogy intézetvezető lettem a Mentálhigiénés Intézetben, nagyon nagy lehetőséget adott arra, hogy én a munkatársaimat megválogassam. Néhány év múlva lehetővé vált, hogy velük alakítsak ki egy olyan csapatot, akiket tanítok is, meg akikkel később egy olyan műhelyt hoztunk létre, amiből a DREAM Egyesületünk, a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotóműhely jött létre, 1993-ban. Ez a pszichoterápiás módszer, ami tulajdonképpen az egyetlen, nem budapesti székhelyű módszerspecifikus pszichoterápiás egyesületként kötődik ehhez a történethez, amit elmondtam. Az én klinikai tapasztalatom, az ambuláns pszichiátriai, pszichoterápiás munka, a pszichoterápiás hétvégek, a csoportélmények, és az analitikus megközelítésű terápiás szemlélet, a rövid határidős terápia, az álom munka középpontba állítása e pszichoterápiás módszer lényege és összetevői. A terápiás módszer taníthatóvá vált, és egyúttal élő terápiás gyakorlattá is. Egykori tanítványaimból lettek a legjobb mesterek. Akiknek affinitásuk volt, azokat a DREAM egyesület összetartja a mai napig is. Most már tanítványom vette át ennek a vezetését, Árkovits Amaryl pszichiáter, személyében biztosítva látom elnökként a DREAM Egyesületnek a fennmaradását, fejlődését. Tanítjuk a terápiás módszert, egyéni és csoportos önismereti képzést szervezünk, szupervíziós lehetőséget biztosítunk. Tehát sokak részévé vált ez a tudás. A tanítványaim egy csoportjával együtt dolgozunk most már a Bizalom Magán Pszichoterápiás Központunkban.

– TT: Jól érzékelem-e, hogy az egész társadalom vesztese ennek az elvakult vagy elbutult egészségügy politikának, ami miatt a pszichoterápia a magánrendelésekbe szorult ki?

– SA: Igen, ez nyilvánvaló, mert nem véletlen, hogy a magyar pszichoanalitikus mozgalom már a '30-as évek elején, Budapesten működtetett ingyenes pszichoanalitikus ambulanciát. A pszichiátriai gondozói hálózat létrehozása a '60-as években történt és lehetőséget teremtett a pszichoterápia állami egészségügyi keretben történő hozzáférésehez. Ebben a szellemben működtettük a Mentálhigiénés

Intézetet. A teljesítményfinanszírozás bevezetése, diszfunkcionális működése, a pszichiátriai járóbeteg-ellátás diszkriminálása medicinán és a szűkebb pszichiátriai szakmai vezetésen belül mára az ingyenesen elérhető pszichoterápia lehetősége megszűnt.

Öt év magánrendelési tapasztalata alapján úgy látom, hogy nem csak a „felső tízezer” számára elérhető a pszichoterápia. Ez nem így van szerencsére. Sőt, ami szomorú, a terápiás óradíjak sokszorosítászórják el az emberek, méghozzá az alsó középosztálybeliek ezotériára, „aurahegesztésre” és más sarlatánságra. Iszonyú pénzeket elszórnak. Tehát: a pszichoterápiás kultúrának a problémája is benne van, és az új sarlatán divatoknak az előre törése, ami mindig vonzóbbnak tűnik, mint a lélektani-érzelmi erőfeszítés, amit tenni kell azért magamért is, hogy valamilyen segítséget kapjak.

– TT: Feltételezem, a szélmalomharc helyett, hogy az ezotériával szembeállítsad az igazságok sorát, mindig a művészetek irányába fordultál, hogy valamilyen műalkotás, vagy műalkotás sor, szekvencia segítségével közelebb hozd az egyént saját maga megértéséhez, ahhoz, hogy megismerjen olyan más beszédmódokat, olyan más érzelmi akciókat és reakciókat, amiből saját maga számára tanulságokat vonhat le.

– SA: Ha arra gondolsz, például intézetvezetőként az volt a törekvésem ’80-as évek közepétől, hogy a Mentálhigiénés Intézet komplex pszichoterápiás módszereket kínáló intézet legyen, és abban a művészetterápiáknak mindig alapvető szerepe volt – igazad van. Mozgásterápiát és táncterápiát kezdtünk el fiatalokkal, akik akkor kezdték el tanulni a szakmát, és aztán Magyarországra is jöttek olyan kiképzők, amerikai táncterapeuták, akik segítettek. 1986-ban Cary Rick által Budapesten vezetett, pszichoanalitikus táncterápiás műhelye és szemináriuma a szélesebb pszichoterápiás szakma elfogadását is kívívta. Én magam is elmentem Cary Rick workshopjára Lindauba, a Pszichoterápiás hetek keretében. Az ő módszerét behoztuk az intézetbe. Azután a képzőművészet-terápia, a kreatív terápiás foglalkozások, rajz-csoportok bővítették az eszköztárat.

– TT: Ebben is ott van az autonómia, és a szabadságigényed, mint ahogyan gondolom, amikor leül a zongorához, hasonlóképpen ez a vágy fog el. Az alkotás öröme, az újraalkotás lehetősége, az önazonosság megteremtése.

– SA: Nagyon szépen fogalmazod meg! Bárcsak ez lenne benne! Viszonylag ritkán ülök a zongorához mostanság, de abból, hogy valamikor kényszer-

rűen kellett, hogy zongorához üljek, az „Andris, tanulj!” „Andris, gyakorolj!” elv alapján, amit a papagájunknak is betanított az apám. Amikor én a Bagi Pista barátomnak a segítségével jazz-zongorát tanulhattam, akkor vált számomra elementáris élménnyé, tulajdonképpen kamasz koromban, hogy mit jelent, amikor én egy filmet megnézek, utána hazamegyek, és kizongorázom magamból azt az érzelmi hatást, amit egy film keltett. Akkor megtanított a Szigligeti Feri, a zongoratanárom az improvizálás örömeire és készségére. Tehát ez az improvizálás készsége az érzelmi kifejezésnek zongorázás segítségével, ez az öröm nagyon fontos máig is számomra. Most már inkább a passzív jazz-hallgatás jelent kikapcsolódást és pihenést. De ha barátaim, akik örülnek, meg szakmai közegben is néha inspiráltak arra, hogy játszszak nekik egy kicsit, sőt, régen volt még zenekar-alkítási próbálkozásom is, amíg játszottam, meg csináltunk néhány zenekart. Az együtt-zenéléseknél nagy örömet tapasztaltam akkor meg, az együtt-improvizálásnak varázslatos érzését. Egy hallatlan izgalmas közegét, ami nagyon hasonló a team-munkához, hogyan lehet csapatban együtt dolgozni. Hogyan lehet egy csapatot, mint egy olyan pszichológiai teret és közeget megteremteni, vagy akár egy olyan nem-hierarchikus, de mégis egy hierarchikus, egészségügyben működő, paradox módon nem hierarchikusan létező pszichiátriai gondozói csapatot, ahol együtt kell úgy működnünk, hogy nem kell mindent egymás szájába rágni. És erre egy másik műfaj, amit most hallottam éppen a Családterápiás Vándorgyűlésen. Egy kanadai családterapeuta tánchoz hasonlítja egy párnak az együttműködését. Olyan, mint egy tánc, aminek nagyon fontos része, hogy milyen a zene. És amikor rossz a tánc, mert nem tudnak együtt táncolni, akkor talán a zenét kell megváltoztatni. Nekem régi felfedezésem volt, már a ’80-as években, hogy úgy kellene talán munkatársat választani, hogy táncolok vele. És akkor megérezem, hogy mennyire tudja megérezni azt, hogy hogyan kell táncolni. Nem szavakkal, hanem ráhangolódni arra, hogy ki vezet, hogy vezet, hogy tudunk együtt mozogni. Tehát az együtt mozgásnak egy nem-verbális, egymásra hangolódási készsége, ami kell egy olyan tevékenységhez is, ami ezzel is összefügg, a zenével, amit Te mondasz.

– TT: Korábban azt említetted, hogy az analízisben az fogott meg különösen, hogy nyílt a kommunikáció a felek között. Hasonlóképpen történik ez a zenében is, hogy egy nem hierarchikus rendszer alakul ki, akár te alkotod a zenét, akár pedig egy

csoport egymást kiegészítve, egymás ötletét tovább vite működik.

– SA: Igen, fontos része ennek, ez az értő hallgatás, és egy olyanfajta rezonancia. Ezt Méreitől tanultam meg. A Mérei Feri, aki a másik olyan személy volt, akihez közel kerülhettem, pszichodráma-csoportjába is járhattam, akibe belevetíthettem, életkora miatt is, meg „pónemre” is olyan volt, mint az apám, egy évben születtek. Teljesen azt élhettem meg a Méreivel – szinte olyan, mintha az apám lenne. Nagyon erősen hatott rám, miközben azért tudtam kritikusan is szemlélni személyiségének izgalmas szabálytalanságait is, ami az én komformitásomtól eltérő volt. Szóval Méreitől tanultam azt meg, hogy a jó pszichológusnak vagy pszichoterapeutának jól kell tudni hallgatni. Beszédeseen hallgatni. Tehát most én szívesen beszélek neked magamról. De tulajdonképpen a szakmám lényege az, hogy amikor az ember nem magáról beszél, hanem a másikat segíti hozzá, hogy megfogalmazza önmagát. Hogy hangossá tegyen egy olyan belső beszédet, ami nagyon sok félelemmel, szorongással és büntudattal visz valakit tényleg, elhallgatásokkal, titkokkal, vagy valamilyen zsákutcába téved, amikor önmagát próbálja megfogalmazni. Bálint Mihály, a neves, Angliába emigrált analitikus mondja, hogy aki kérdez, az csak válaszokat kap. Az az igazi kérdés, ami a te kérdésed is, nem csak az én kíváncsi kérdésed, miközben a kíváncsiság, egy alapképesség ebben a mesterségben. Szóval a beszédeseen hallgatás pedig az, hogy reflektív módon érzékeljed, hogy én értelek, és hogy bennem is lejátszódik, végbemeget sok minden, hasonlóképpen, mint benned. Miközben te beszélsz, és te érzed, hogy akkor én tudom, hogy te miről beszélsz. Tehát ez a közeg az, ami nem szavakban jön létre, a zene, a zongora, a művészet. A nem-verbális, hiszen az álom is alapvetően képi. És így találkozik össze, de ez talán már egy másik történet, a film, pszichoterápia, az álom és a pszichoanalízis.

– TT: Igen. Erről szeretnék a következő etapban kérdezni.

– SA: Én is úgy sejtettem.

– TT: A művészetek és a pszichiátria kapcsolatáról kérdeznék, utalva arra a kettősségre, ami a művészetek megismeréséből és a művészetekkel való folyamatos találkozásból ered. Többségünknek a műalkotások merítkezést, töltekezést jelentenek. Te hogyan fogalmaznád meg ezt a találkozást az alkotásokkal? Azt a lehetőséget, amit a művészet hozzáadhat a terápiákhoz?

– SA: A pszichiátriai pályámnak a kezdetével kapcsolatban említettem neked, hogy a pszichiá-

triai klinikán voltak képzőművészeti alkotások, és ez a kezdetleges képzőművészeti terápia autodidakta kezdeményezésem volt, de a klinika hagyományával összefüggésben. De akkor még én nem találtam meg azt az ún. Jakab Irén gyűjteményt, pedig akkor már arról lehetett tudni, hogy '57-be vagy '58-ban Martin Ferencsel dolgozott Jakab Irén, aki Környei professzornak jobbkeze volt, tehát aki pszichiátriai érdeklődésű volt, és az elmebetegek rajzaiból Martin Ferenc szakértelmével kiadtak egy könyvet. És itt, a klinikán a 20. század első évtizedében volt egy nagyon nagy gyűjtemény az elmebetegek rajzaiból, különböző technikával készült műveknek nagyon nagy tárháza volt ez. Engem arra inspirált, hogy a klinikán hónapokat eltöltő embereknek az életkörülményeit csak jobbra teheti, ha rajzolhatnak, festhetnek, főleg, akik rendelkeznek rajzkészséggel. Kaptak hozzá eszközt, anyagot, és nagyon izgalmas alkotások születtek ebből a korból. De az én érdeklődésem akkortájt mégsem az volt, hogy ebben mélyüljek el, hanem sokkal inkább a verbális, analitikus csoportterápiákban, pszichoterápiákban. Viszont a filmmel, a filmművészettel való kapcsolatomban, az nagyon szorosan összefonódott már akkor is a pszichiátriai érdeklődéssel. Rájöttem arra, hogy például Bergman filmjeiből sokkal többek tudok meg a személyiségről, a kapcsolati intimitásról, az érzelmekről, mint a szakirodalomból vagy más alkotásokból. De már volt ennek előzménye, mivel először talán Antonioni érintett meg, aki az érzelmek betegségével foglalkozott. Először ő diagnosztizálta azt, hogy a korszak, az a beteg – ahogy ő fogalmazta – a 20. században. Ugyanolyan erkölcsi törvények hatására szeretünk, gyűlölünk, cselekszünk, mint Homérosz korában, és ez a rakéták és a Holdra szállás idején abszurdum és nonszensz. És hogy ebből milyen tragédiák fakadnak, hogy nem nézünk szembe azzal, hogy a szerelem, az egy organikus képződmény, ami megszületik, kivirágzik és elhal. Erre nem vagyunk felkészülve. És akkor ott állunk kiszolgáltatva önmagunknak, az érzéseinknek, amikor ezt megtapasztaljuk. Erről szólt számomra a legutóbbiban *Az éjszaka*, de már *A kiáltás*, *A kaland*, mindennek az előkészítő előkészületei voltak. Bergman pedig azt a belső, interpszichikus mélységet, és az álom és a filmnek egyenlő, homogén kapcsolatát jelentette számomra, ami nagyban inspirált arra, hogy a képek nyelve és a tudattalan nyelvek közötti analógiákat, összefüggéseket kezdjem felismerni – például Méreinek a művészetpszichológiai írásait olvasva, aki már megírta a filmszemiotikai tanulmányait, meg a Filmkultúrában a filmelemz-

sét a Bergman-filmekről a *Szemben önmagunkkal*-ról, a *Ritusról*. Mindez mélyen hatott rám. Ezek az elemzések olyan pszichológiai szemléletet és utat nyitottak meg a számomra, hogy ez egyenesen vezetett oda, hogy az álommal való terápiás munka iránti érdeklődésem és a film, tulajdonképpen azonos nyelven beszélő művészeti ág között keressem azokat az analógiákat, párhuzamokat, amelyek segítik az én fogékonyságomat a képek nyelve iránt. Merthogy a pszichoterápia és a tudattalan, az álom nyelve, az alapvetően képi és nem verbális. A szavak csak alvadt vérdarabok, de a képek annyi érzelmeket, annyi emléket, olyan sokrétegű, szavakban nehezen megfogalmazható rétegét adják a mi érzelmi, lelki életünknek, amit megfogni, megérteni, amire rezonábilisnak lenni, az egy nagyon izgalmas, tudatos út volt a számomra a '70-es években is.

– TT: Tulajdonképpen a nagy nyugati új hullámokkal együtt alakulhatott az érdeklődésed, ha visszagondolok a '60-as évekre, a középiskolás, kora-egyetemi éveinkre, egymás után mutatták be a francia új hullám, az olasz új hullám, később Bergman alkotásait. Nem sokkal később jelentek meg a magyarok, elsősorban Jancsó Miklós filmjei, amelyekben, ha jól értem, az identitás kérdése, a helykeresés, a szabadság problematikája fogalmazódik meg.

– SA: Jó, hogy mondd a francia újhullámot. Ugyanis a francia újhullám, az éppen egy időben volt azzal, hogy felfedeztem ezeket az alkotásokat a filmklubok kapcsán, és aztán az a lehetőségem adódott, hogy még egyetemista voltam, és kezdő klinikai, pszichiátriai gyakornok, amikor éreztem, ezek a filmek elvárásznak. A Pécsi Naplóba már filmjegyzeteket írtam minden csütörtökön. Valahogy ez az érdeklődésem, hogy írtam tanulmányi dolgozatot is, és akkor az új pécsi újságírókkal fölvettem a kapcsolatot, oda vezetett, hogy velem, fiatal egyetemistával írtattak filmjegyzetet. Így aztán minden héten rákésültem arra, hogy egy-egy flekket írjak. Ez nagyon izgalmas volt, hogy az új filmekkel ismerkedtem, s ezzel egy időben a vándor mozival. Egy Nissan busszal, meg a benne a vetítógépekkel mentünk, és a Filmintézetnek az archívum anyagából extractokat, összeállításokat csináltam. Bevezetőket tartottam, és én magam is jártam filmszemléken, meg a pesti Lejáró, ahol Kézdi-Kovács Zsolt, Gábor Pál, aztán a Karafiáth András – akit akkor még Karafiáthnak ismertem –, Szekfű András filmklubjaira. Megfogott az a hermeneutikai értelmezés, a manifeszt filmtartalom és a látens tartalom. Én, aki kerestem a film nyelvéhez az álomfejtésben az ana-

lógiaikat, az értelmezési nyelvet, számomra mindez nagyon izgalmas volt. A francia új hullám úgy jön a képbe, hogy az izgatott, hogy mi is történt '68 táján, például kommuná-tan és Hellerék felfogása az emberi kapcsolatok jövőjéről, a francia új hullám azonban nem ezzel foglalkozott – számomra. A *Jules et Jim*, az Agnès Varda *Boldogsága*, Godardnak az *Éli az életét*. Egyáltalán, hogy a szerelemnek milyen létformái vannak. Hogy a *Jules et Jim*-ben a barátság és a szerelem kitágítható-e? Hogy az intimitásnak mik a keretei és a határai, a megélhetési lehetőségei? Valami újat próbáltunk. Új erkölcsökkel, vagy új szabályokkal, és belebuktunk. Valami ilyesmit mond a film végén a Jules, aki aztán a ketőjük, a Katerinenek és Jimnek a koporsóját és benne a hamukat összevegyíti. Szóval az Agnès Varda, aki ennek a pandantját mutatja meg, hogy lehet-e egyszerre két férfit szeretni? Lehet-e egyszerre két nőt szeretni? Hogy van ez? Ez nagyon izgatott, és ezek a filmek egy modern filmnyelven fogalmazták meg ezeket a problémákat, és úgy éreztem, hogy rólam szólnak, és a mai napig is vetítem ezeket orvostanhallgatóknak. Nézzék meg! Kíváncsi vagyok, megérinti-e őket? És megérinti őket! Csak rá kell vezetni arra a beszélt nyelvre, a képi beszélt nyelvre, hogy erről beszéljenek, és elmondják ezt. Szóval a francia új hullám kapcsán ez izgatott. A magyar filmben megmondom, hogy mi hatott rám nagyon erősen. Az a direkt szókimondás, amit persze, akkor még annyira nem tudtam, de nyilvánvaló volt pár évvel később, a *Sodrásban*, a Gaál István *Sodrásában*, ami teljesen Antonioni hatás volt, a kaland dramaturgiájára készült. Eltűnik valaki, és utána azon kapjuk magunkat mi nézők is, hogy nem is emlékszünk rá, hogy nézett ki, ki volt, mi volt, vagy ha eltűnik valaki közöttünk, mihez kezdünk? És az a gyönyörű képnyelv, ahogy a Tiszán a ladik ringatózik, a sirató, a kenyér a vízen, a gyertya. Szóval az az egyszerű, tiszta, fekete-fehér képnyelv nagyon megejtő volt és szívszorító. Rengeteg érzéssel telített. Talán a Gaálnak ez a legszebb filmje volt, a *Sodrásban*. És aztán a Jancsó. Jancsónál meg a leginkább az *Oldás és kötés* érintett meg, ahogy mondtam. Azért, mert ott volt benne az identitás-kérdés, a kor ki nem mondott módján a zsidó identitásról szólt számomra. Ott volt a Domján Edit figurája, akivel ott, abban az avantgard társaságban összetalálkozik a Járom András vagy hogy hívják, akit a Latinovits alakít, aki paraszt fiú, értelmiséggé vált, és talajtalanná is ebben a pesti értelmiségi közegben. Az öregek már kikoptak, az öregek már nem tudnak semmit, mondja Szakács Sándor, és az Ajtai

Andor pedig az idős főorvos, aki már rosszul lesz a műtét alatt. De mégis ő tud valamit. Szóval egyrészt ez az orvoslás kérdése, ha már belekényszerülök, ez izgatott, másrészt mondom, ez a zsidó sors, ami a Domján Editnél ott a *Hétfátyoltánc* a *Talents*-szal, a *Kol Nidre* dallama a folyóparton, amit még akkor én nem értettem, hogy hogy kerül oda. Aztán már később, a '80-as években kezdett foglalkoztatni a zsidó motívumoknak az átfonódása a Jancsó korai játékfilmjeibe, és akkor már elkezdtem egy ilyen kis filmesszét összeállítani. *A harangok Rómába mentek*nek a motívuma sejlik föl, amikor a fertőrákosi kőfejtőben a zsidókat a nyilasok elfogják, kivégzésre viszik. Az első megjelenése ennek az *Oldás és kötés*, az *Így jöttem*, ahol munkaszolgálatosok jönnek, és énekelik már a *Bábeli fogságból*² száműzetésünkben. És aztán a negyedik, a *Fényes szelek*, ahol pedig a Bálint András az a zsidó fiú, aki ott van a papi klostorban, és ugyancsak elénekli a vörös ingesnek, a Balázsovitsnak a *Bábeli fogságból*-t.³ Utána jártam annak, hogy Jancsó honnan tudhatta ezt a jiddis dalt és szöveget, mert az előadást megtartottam, és aztán a Surányi Vera kipréselte belőlem esszé formájában is. Izgatott, hogy Jancsó honnan tudhatta ezt a szöveget. Vitányi Iván segítségével derült ki, hogy '45-ben Muharai Elemér, meg ez a társaság kiadott egy olyan cionista énekkönyvet, amit a Jancsó is ismerhetett. Onnan maradt meg benne ez a dal. A *Kol Nidre* is már tulajdonképpen nem a *Kol Nidre*-ről szól, hanem ott a folyóparton a fogságról, az '56-os forradalom leveréséről, a megszállásról, a hontalanság kérdéséről. Ebben az összefüggésben már nyilvánvaló volt számomra, hogy tulajdonképpen ez erről szól. De engem az izgatott, hogy ez a rejtjeles beszédben hogyan jelenik meg, hogyan fejeződik ki, megmutatható-e a zsidóságot, és ha igen, hogy jelenik meg benne. Szóval a magyar filmek ebből a szempontból voltak nagyon fontosak. Szabó István is megélt hasonlókat. Szabó Istvánnál meg azt éreztem mindig az *Apában*, az *Álmodozások korában*, hogy ott van benne ki nem mondva ez a zsidó identitás kérdése. Hát megjelent például a Sólyom Kati, aki itt van most Pécsen, és aki talán az *Álmodozások korában* játssza el azt a zsidó lányt, akit elhurcolnak. Abban az időben, amikor forgattak egy-egy '44-es filmet, és akkor ki volt osztva, hogy a statiszták közül ki a lesz a zsidó, meg ki a nyilas. Katira esett a zsidó lány szerepe. És akkor ott elkezdett zokogni, és elmondta, hogy ő zsidó

lány. Szóval mindig beleéreztem azt, amiről nem lehet nyíltan beszélni, a zsidóságot, a holokausztot. Nagyon izgatott ez az egész, a sok utalással, meg, ahogy beszélünk róla, a sok elhallgatással, csúsztatással. Erre voltál kíváncsi? Válaszoltam a kérdésedre, vagy eltértünk tőle?

– TT: Részben igen, részben pedig nem. Azt is említetted már, és érdemes volna egy kicsit most mélyebbre ásunk, hogy nemcsak a kettős beszéd fogott meg ebben a sajátos filmnyelvben, hanem a szimbolikája. A magyar filmek képi és a szövegbeli szimbolikája, amiből számos, korábban már említett kérdésre lehetett válaszokat találni. Nem egy jó választ, hanem válaszokat. A haza kérdése, a hatalom problematikája, az önazonosságé, ami újra és újra megjelenik ezekben a magyar filmekben, a győztes és a legyőzött helyzete, viszonya.

– SA: Hát megint az *Oldás és kötés* jut eszembe. Nézd meg a mottót. Lengyel József írta. Úgy emlékszem, a *Két sötétedés* című novellájából készült, de már négerként a Hernádi írta a forgatókönyvet Jancsónak. Az a mottója, hogy ha a Napba nézve elveszted a látásod, szemed okolod-e a nagy sugárzásért? Ez eléggé beszédes volt akkor számomra és a végén a *Cantata profana*, amit Bartók mond el, ami lemezen nekem is megvolt, így, Bartók tolmácsolásában. Az is nagyon is tanulságos volt az életemnek az elmúlt évtizedeiben, hogy ha az ember szabaddá akar válni, és a vadra vadászni, akkor már a szarvuk az ajtón nem fér be. És hát, ez megváltoztatja az ember életét, a hagyományokat, a kötődéseit, a gyökereit, mint ahogy az én kispolgári mentalitású, szemléletű szüleim, a nagynéném, akiben mégis az értelmiség lét iránti vágy csillogott föl, tehát, hogy a hozzájuk való viszonyom, és kapcsolatom megváltozott, bár tudom, hogy mit kaptam tőlük. Ez azért már akkor is ilyen nyugtalanító érzés volt bennem, de csak a '80-as években kezdtem ezekre feleletet találni. Ebben sokat segítettek a filmek.

– TT: A filmek kapcsán pedig nyilván az számomra egy másik kérdés, hogy a játékfilmek mellett hogyan kerültél kapcsolatba a magyar dokumentumfilmekkel?

– SA: A magyar dokumentumfilmekkel úgy kerültem kapcsolatba, hogy a Balázs Béla Stúdiós filmek nagyon érdekelték. Ezeket Pécsen akkor Híradó Moziban lehetett látni, ezen kívül volt Pécsen még MoPresszo is, egy mozipresszó a Pannónia Szállodának a Bartók Termében. Tehát akkor önállóan lehetett látni a rövidfilmeket és a Balázs Bélás filmeket. A Balázs Bélás moziból például Gazdag Gyulának a *Hosszú futásodra mindig számít-*

2 Bábeli fogságban

3 Bábeli fogságban

hatunk című alkotását, aztán azt hiszem, az ő filmje volt a *Válogatás*. Akkor még Ember Juditot nem ismertem. De főleg a rövidebb filmekkel könnyebben találkozott az ember. És hát a filmszemlék, ahol voltak erre vetítési lehetőségek. Meg voltak olyan fórumok, meg filmklubok, amikor ezeket külön vetítették. A filmszemlék kapcsán ismerkedtem meg a Judittal is. De talán ezt ismered, ezt a történeti részét, méghozzá a *Tantörténet*nek a pécsi filmszemlén való bemutatása volt az első alkalom, amikor a Juditot beazonosítottam, és hangos megjegyzést is tettem még nem ismerve őt jól, „Na, ez a nő is megtanulhatna vágni!”. És aztán hamarosan megismerkedtem vele. Az lehet, hogy a Szekfű is ebbe benne volt, hogy összehozott a Judittal, mert még arra is emlékszem valamelyik filmszemle kapcsán, hogy itt volt a Kutna Mari. Nem tudom, mond-e a neve neked valamit? A Kutna Mari Angliában élt, filmkritikus volt, filmekkel foglalkozott, a családja egy pécsváradi zsidó család volt. És egy nagyon izgalmas csaj volt a Kutna Mari, és valahogy még lent laktunk a '70-es években, a Kertvárosban, és akkor a lakásunkra eljöttek. Szóval a Juditot akkortájt így ismertem meg, ezt a Szilágyi Zsóka könyvében írom, most pontosan nem tudom már felidézni, hogy is volt a személyes megismerkedésem. De talán úgy, hogy '77-'78-ban a Pécsi Ifjúsági Házban már létezett fiatal orvostanhallgatók filmklubja, akikkel én a telefonszolgálat révén kapcsolatban voltam. Ők ott már ügyeleteskedtek, meg bedolgoztak fiatal orvostanhallgatóként, és csináltak egy ún. önismereti mini egyetemet. Akkorra nekem már több csoportvezetői tapasztalatom is volt. Akkor Kézdi kitalálta, hogy amit a Telkes Jóska csinál, abba segítek neki, vagy csatlakozzam be én is ebbe. Aztán ők ebből kikoptak, én viszont rákaptam erre az önismereti mini egyetemre. És ez az a fontos szál, ahol az a másik, kicsit távolabbi szál összefonódik: a pszichiátria, a pszichoterápia és a film összetalálkozott, és az a műfaj, amit én magamnak elkezdtem kitalálni. Ez segítette a Judittal való megismerkedésemet is, mivel kíváncsi voltam rá. Megjegyzem, ez az önismereti egyetem olyan volt, hogy voltak benne gimnazisták, meg voltak benne fiatal egyetemisták is. És az volt benne az izgalmas, hogyan lehet úgy önismereti csoportot csinálni, hogy ne ijedjenek meg a személyességétől. Én úgy fogalmaztam meg, hogy az önismeret én-védelemben. És ezt az én-védelmet a filmek szolgáltatták. Megnéztünk a kínálatot, akkor, ha megvolt, megszereztem a Balázs Béla Stúdióknak a filmanyagát, először magam megnéztem őket, különösen, amiket már ismertem. Ak-

kor ezek hozzáférhetőek voltak. Ott volt az ifjúsági ház, az le tudta hozatni. Így kapcsolatba tudtam kerülni a rendezőkkel, és akit tudtam, lehívtam. És Judit akkor már érdekelni kezdett, ezért a Juditot is lehívtam. És megnéztük együtt a *Tantörténet*et, az Erdélyi Miklóst is lehívtam, az *Álommásolatok* kapcsán. Úgy csináltuk, ha nem volt itt a filmrendező, akkor megnéztük a közösen a klubban a filmet, és utána megbeszéltük. Már akkor az volt a szándékom, hogy ezekkel a fiatalokkal jó lesz beszélgetni, akikben – a hipotézisem és a saját élményem szerint az önismereti fogékonyság ebben az időszakban, 16-22 éves kor táján a legintenzívebb, az önismereti fogékonyság és kíváncsiság – valamit elindíthatok, hiszen a filmeknek egy ilyen segítő szerepe lehet. Kicsit a személyesség túl veszélyes önvédelmét is megadó módján beszélgettünk. Amikor nehéz ügy magunkról mondani valamit, akkor a filmről beszélünk, amikor könnyebb, akkor magunkról beszélünk. És így kezdett összeérni bennem valami, meg kerestem is azt a módszert, hogy hogyan lehet a filmek segítségével egy önismereti pszichoterápiás megközelítéssel dolgozni csoportban. Hát így kerültem aztán kapcsolatba Ember Judittal is, meg más rendezőkkel is. Aztán a Judittal való kapcsolat egyre mélyebb és sokoldalúbb lett, aminek a része volt, hogy elhoztam a pszichiáterekhez, megnéztem a filmjeit az akkori a FEK-ben. A Fegyveres Erők Klubjában volt a pszichiátereknek találkozási lehetősége, az ún. FEK szerdák, ahol szerdánként a pécsi pszichiáterek összejöttek, meg gyerekpszichológusok, meg mindenféle mentálhigiénés szakemberek, és akkor ott előadást tartottak, beszélgettünk, meg ehhez hasonlók. Kapóra jött a *Tantörténet*, ahol az öngyilkossági krízis, az öngyilkosság megelőzése szakmailag az elevenünkbe vágott. Ezenkívül a csoportthatása, meg mindaz, amit Judit tudott, és az ő tapasztalata volt, a kapcsolat-teremtési problémák, az emberek megnyitása, hogy hogyan lehet dolgozni a dokumentumfilmesnek, milyen lélektani eszközei vannak, milyen interjúkészítési módszerei vannak. Ezek nagyon izgalmasak voltak, és azt gondoltam, hogy ezeket a FEK-be járó pszichiátereket tanítani kell és lehet is ezekkel a filmekkel. Így jött ez össze. De mért is kezdtem mondani az Önismereti Mini Egyetemet?

– TT: A dokumentumfilmmel való kapcsolatok miatt.

– SA: Dokumentumfilm! Na, hát innen! Mert például ott volt a Hajas Tibor, avagy különböző öndivatbemutatók. Tehát, azokat a filmeket kerestem, amikbe ezek az önismereti szempontok benne vol-

tak, az volt az érzésem, a stichem, hogy jól rávetíthető. Erre a rövidfilmek jók voltak, mert a hosszabb filmek azért több figyelmet, türelmet igényeltek. Az Erdélyi filmje is egy hosszú, teljes játékfilm, de hát annál izgalmasabb volt. Na, hát valahogy így.

– TT: Ha már említette a módszertan kérdését, akkor ugye itt van egy sajátos ellentmondás az Ember Judit dokumentumfilmről vallott nézetei, és a vágástechnikája között. Már abban az időben is, amikor a filmjei készültek és később is az elutasításának egyik oka éppen abban rejlett, hogy a nézők, még az avatottabb nézők is úgy érezték, hogy vágtalanok a filmjei. Hagyja elfolyni, kalandozni a beszélgetést és a sztori túlmegy a kereteken. Hogy látod ezt a kérdést?

– SA: Úgy látom, hogy ahhoz nagyon nagy odaadás, nagyon nagy odafigyelés, és az előítéleteink teljes fölfüggesztése kell és kellett akkor is, hogy ezeket a filmeket befogadhatóvá tegyük. Például a *Tantörténetet* esetében is, levetítettük a filmet, ott volt a Judit, utána beszélgettünk. Mert, ha már megnézte valaki, akkor – mint ahogy én is megtapasztaltam –, világossá vált az, hogy hogyan bontakozik ki a szereplők karaktere. Nem a történetek szintjén lényeges ez, hanem a belső lélektani folyamatok szintjén, ami nagyon izgalmas csoportlélektani folyamat. Hiszen Judit is Mérei hatására kezdte ezt a sajátos nyelvet kialakítani. A dokumentumfilmzés által tudta megmutatni azt, hogy mi is történik egy csoportban, milyen hatások vannak, milyen rivalizálások, milyen feszültségek, milyen elhallgatások, ki, hogyan mutatja be magát. Mint az Öreg Nóra..., mint egy primadonna megjelenik ott, a fiatalok között, a *Tantörténetben*. De hát csak az első néhány óra nehéz például a *Menedékjognál*, és aztán már az ember nem tudja abbahagyni, mert annyira izgalmas lesz. Csakhogy akkor persze még nem is voltunk benne ebben a klipszerűen szerkesztett, nagyon gyors ritmusú világban. A filmnézés még nem volt így tönkretéve. Mégis másfajta dramaturgiai sűrítéshez voltunk hozzászokva. És az a fajta figyelem, hogy a belső lélektani történés, bár például számomra már akkor világos volt, hogy az Antonioni filmjei, miközben tájakat, meg hosszú lendítésekkel üres házfalakat, meg fehér-fekete kontrasztokat mutattak a nagyvárosban, az a belső lélektani állapotunknak a kivetülése a külső környezetre. De azért ezt nem volt olyan könnyű csupán az odafigyeléssel megoldani. Az a módja az összpontosításnak, amit ezek a filmek igényelnek, nem volt szokványos, nem volt elfogadott. Végül is már az én hivatásomnak is egyik munkaeszköze a koncentrált,

és a személynek szóló intenzív odafigyelés. Ezek a filmek pedig azt követelték meg, hogy az ember odafigyeljen, és átadja magát a képi és lélektani eseményeknek. Szóval ne a történetet, ne a sztorit akarja belőle megérteni, hanem azt, ahogy az emberek azt megélik.

– TT: Egy picit előreugrom, mert az volt a novemberi konferencián a tapasztalatom, hogy a fiatalok, akik egyáltalán foglalkoznak Ember Judittal és a dokumentumfilmjeivel, megértették a szándékait. Most értek be azok a módszertani megfontolásai Ember Juditnak, amit korábban sokszor még a szakmabeliek is elutasítottak. Ez a generáció sokkal jobban látja, érti Ember Judit szándékát és világlátását, mint a saját korában.

– SA: Hát, majd csaknem az egész generáció, de én kicsit óvatosabban fogalmaznék ebben. A generációkban vannak erre fogékony fiatalok, mint ahogy a Vass Éva. Én csak bámultam, hogy ő erre az egész életműre mennyire fogékony. Mennyire érti ezt. Hogy mennyire izgalmas a számára és újra és újra előveszi. Ezért volt az, hogy amikor a véletlen összehozott vele a szakdolgozata készítése kapcsán, bennem is ez egy, már késői visszaigazolása volt annak, hogy a legbetiltottabb érdek vagy a legtitkosabb filmrendező egyszer csak előbújik ebből, és talán előjön majd az a kor, amikor a Judit alkotói módszere, interjú-módszere, és akár a vágása is világos lesz. Mert például, amikor megkértek, talán mondtam is neked, hogy a Sárának a *Magyar nők a Gulágon* három részes sorozatáról, Sárának a 80. születésnapja alkalmára írjak valamit, megnéztem, és akkor vált döbbenetesen nyilvánvalóvá számomra, hogy a vágás és a szerkesztésmódban mi az, amit a Judit tudott, és a Sárának dunsztja nincs hozzá. Nézhetetlen, káosz, ami ebből lett, a sok-sok egyéni életútból és interjúból. Úgy rakta össze őket, hogy a szereplőket nem is tudjuk megjegyezni. A Juditnak viszont nemcsak az ars poetikája volt, hogy minden hőisében ő maga benne van. Ez vezetett oda, hogy ezek az emberek elmondták Juditnak az életük legmélyebb történeteit, amit nem mondhattak el senkinek. És nekem a barátságunk úgy hozta, hogy sokszor lehettem ott, miközben Judit vágott. Tehát ott lehettem a *Pócspetri* vágásánál, és azt hiszem, aztán a *Menedékjognál* is, vagy talán inkább akkor, amikor vetítették. Például Szabó Miklós odajött, találkoztam többekkel, akik akkor oda bejöttek. Megnézték, belenéztek, elmondták a magukét, Judit szívta magába azokat a történeti információkat, amit ő is tudott, és ami a szamizdat történeti információ volt erről az egész '56-ról. És ott tulajdonképpen

nem is tudatosan figyeltem, mert engem nem a film készítési módja érdekelt, hanem, hogy mit csinál, és hogy dolgozik a Judit. De ha utólag összerakom magamban az eseményeket, akkor már világos kellett, hogy legyen számomra, hogy mi is a szándéka, hogy is készül el egy ilyen irdatlanul nagy, hosszú, felvett anyagból maga a film. Miért nem lehet belőle vágni! Szóval, ha valaki ezt nem éli át, nem érti meg, akkor könnyen mondja az ember, hogy meg kell vágni. De akkor, amikor minden kocka az övé, akkor ebből tényleg nagyon nehéz kihagyni bármit is. És én akkor kezdtem el ezt tisztelni, amikor elkezdtem magam is majdnem filmesszékét csinálni. Több filmből egy-egy téma pszichológiai, célterápiás lélektani témakörre szerkesztését, vagy egy-egy filmet egy ilyen filmesszészertől előadásá alakítani, vagy egy workshop munkájához megvágni. Hogy milyen istentelenül nehéz egy, már megvágott filmet tovább vágni. Azért vannak filmek, amikre büszke vagyok, hogy én sokkal jobb filmet csináltam, mint volt az eredeti, például a Szász Jánosnak az *Ópiuma*, ami szerintem, úgy, ahogy van, eléggé nézhetetlen, de én tudtam belőle csinálni egy 20 perces, egész jó filmet. Szóval, hogy a vágás milyen gyötrelmes, és hogy mit is jelenthetnek a kihagyások, a szerkesztésnek ez a módja – megtapasztaltam. De azt a Judittól megtanultam, hogy a kronológiát nem lehet megbontani. A kronológiát, vagy, ahogy a történetet mesélik, ide-oda ugrani, és váratlanul visszaugrani, akkor teljes káosz lesz belőle. Pont a lényeg vész el. Az, ahogy mi elmondjuk a történetünket. Vagy, ahogy én most megpróbálom megfogalmazni magamat és a saját élettörténetemet, ahogyan narratív identitás képződik a beszélgetés által, mert a kérdés, a beszélgetés hívja elő. Mint ahogy te, belőlem, valahogy így tett Judit is az ő interjúalányaival.

– TT: Az a módszer tehát, hogy ne csak hagyjuk beszélni az interjú alanyát, hanem tudatosítsuk benne, hogy mindaz, amit ott elmond a kamera a mikrofon előtt, az úgy rögzítődik, hogy egyszer csak kinyílhat a világ számára is?

– SA: Igen! És ez fontos! Nemcsak neki fontos, hanem fontos a hallgatójának is, de csak Ő tudja elmondani hitelesen, csak Ő. Hogy érezze, hogy mindenki rád figyeljen – mint ahogy egy pszichoterápiás helyzetben az a fontos, hogy evvel a beszédes hallgatással érzékeltetni tudjam azt, hogy amit te tudsz, és ahogy te elmondod, az egyszeri és megismételhetetlen. Hogy én olyan csodát nem láttam, mint te vagy! Meséld el magadat nekem! A

Juditnak is ez volt a módszere, ami nagyon rímelt a pszichoterápiás kapcsolati módszerekkel. Meséld el magadat nekem! Mutasd meg magad! Én ilyen csodát még nem láttam! És te, csak te tudod elmesélni! És akkor ezzel a kizárólagos figyelemmel, elhivatottsággal figyelni, hiszen mindannyiunkban van egy meglévő, mélyebb szükséglet az önmegmutatásra. Ez egy elemi igényünk. És annak, akiben ott vannak azok a félelmek, a különböző traumák, a történelmi traumák miatt, az egyéni sorstraumák miatt, hogy nem szabad beszélni, az ettől nagyon szenved. De az elhallgatás, az még fokozza a bajt. Ez okoz igazi fájdalmakat, sebeket, testi tüneteket, megbetegedéseket. És a Judit tudta, hogy ez csak úgy gyógyítható, ha beszélünk róla és elmondjuk másnak is, hogy megértse egyáltalán a saját sorsát is, meg azt a történelmi, társadalmi közeget, amiben élünk, és amiben nem tudatosan élünk többé-kevésbé. És főleg nem úgy élünk, hogy tudunk tenni valamit. Az sokat változott, amiben korábban az értelmiségiek hittek. Tudod Mérei az mindig nagyon izgalmas volt, Mérei szerette volna a történelmet formálni. Tehát tevételesen. Ez a '68-as hevület, hogy az ember cselekvő részese legyen a saját sorsa irányításának, és ne elszenvédője. Ez nagyon izgalmas és erős vágy volt, de aztán a '70-es, '80-as évek arra döbbsentettek rá, hogy nekem ehhez nincs elég kalandvágyam. Nem vagyok eléggé bátor ehhez. Nekem a kis terápiás szobai körülmények sokkal nagyobb biztonságot adnak ahhoz, hogy én tudjam, hogy mit tegyek, minthogy én most a társadalmi cselekvésbe tegyek bele valamit, amivel meg tudom változtatni a világot. Méreibe ezt mindig csodáltam, mindig bátor volt, és ő akarta formálni a '68-at, a *Fényes szelek*⁴ lendületével. Azért volt nagyon izgalmas, hogy voltak olyan időszakok, amikor az emberek úgy érezték, s különösen a fiatalok, hogy holnapra megfordítjuk az egész világot. Aztán már ebben a filmben is kiderül, hogy mennyire egy manipulációnak voltak az eszközei. És hogy vegyük észre, most akkor mennyire vagyunk mi manipulációnak kitéve. Ez azért már másképp van, mert motoszkál bennünk egy óvatosság, figyelem, és valami tudás is ott van bennünk a '60-as évek végétől kezdve. Számomra '68 fájdalmas rádöbbenése és a hallatlanul izgalmas, Cseh Tavaszi, a '68-as cseh új hullám filmjei. Faltam és imádtam a *Tűz van babám!*-at, *Az ünnepségről és a vendégekről*, a *Fekete Pétert*, az *Egy szösz szerelmét*, a *Szigorián ellenőrzött vonatokat*. Valami olyan elementáris élmény volt látni azt, hogy ezek arról beszélnek, amiben mi va-

4 *Fényes szelek* – Jancsó Miklós filmje (1968).

gyunk. Hogy *Az ünnepekről és a vendégekről*, a *Tűz van babám!*-ban minden rólunk szól, mindarról a nyomorúságról, hogy ellopjuk a tűzoltó bál tombola nyereményeit, mire bekövetkezik a tombola. Tiéd a gyár, vidd haza! Ebben éltünk.

– TT: Igen. Itt jön az a pillanat, amikor a néző magára marad a mondanivalóval és fonja tovább a szálakat, és próbálja újra és újra megfejtetni a többes beszédet, a látványban és a szövegben. De az alkotó szempontjából, aki pedig azt éli meg, hogy miközben nem engedhet ebből a módszerből, ez hol a hatalom, hol a művésztsadalom, hol mindkettő fogságában marad, végül dobozban marad a filmje, ez egy feldolgozhatatlan, negatív élmény.

– SA: Kinek?

– TT: Ilyen volt Juditnak is a sok-sok betiltott film, de ilyen volt tulajdonképpen a Balázs Béla Filmstúdió több tagjának is az elnémitás.

– SA: Nézd! Én úgy éreztem, és benne az én izgalmam az, hogy talán én nem akartam soha úgy alkotni, mert nem éreztem elég képességet, csak belegendoltam abba, hogy mi lenne, ha... Persze, kérdeztek is engem, hogy nem akartam soha filmrendező lenni? De valahogy én úgy érzetem, hogy a filmek iránt valami másfajta alázatot érzek, és másfajta módon tudom én ezt szolgálni. Judit esetében is azt kerestem, hogy hogyan tudom én őt az illegálisból oly módon kimozdítani, hogy keressek én ott, ahol tudok, például itt Pécsen olyan tereket és vetítési módokat, ahol Judit egy befogadó, értő közegre talált. Ahol folytathatta Judit a tanítását, amit ő tudott a világról, a történelemtől, az esetektől, mivel megőrizte a tanárnői attitűdjét. Ő is tudta, meg sokat beszélünk arról, hogy Judit számomra egy kicsit a nagynénémnek a felnőtt mása volt. Tehát, amit a nagynéném, a Márta nekem tanított általános iskolás koromig, azt már nem középiskolás fokon Judittól tanultam tovább a magyar történelemtől. Az identitás kérdéséről. Rengeteget beszélünk a *Pipás Pistáról*. Juditot nagyon érdekelte a pszichoanalitikus megközelítés, a tapasztalatom, a terápiás tapasztalatom avval kapcsolatban, hogy a férfi–női identitás, a szexualitás, a pszichoszexuális fejlődés hogyan is van. Akkor még ezek a gender-kérdések csak olyan munkákban váltak olvashatókká, mint ahogy arról Buda Béla írt, de a kutya se értette például *A szexualitás modern elmélete* című könyvében, abban megvolt készen egy modern, identitáselmélet és személyiségelmélet, ami később, illetve már akkor, amikor olvastam, a pszichoterápiás szemléletem alapjává vált. De maga a gender-szemlélet sokkal később vált elfogadottá. Juditnak még a barátságunk révén pró-

báltam interjúalanyokat is szerezni. Volt, hogy összemertettem egy pszichoterápiás paciensemmel, már a terápia után, el is ment hozzá. Mert olyan volt, mint azok a nők, akik fantasztikus módon tudtak a maguk egyszerű, nem egyetemi végzettségű nyelvén, de nyíltan beszélni. Csodálatosan tudtak beszélni. Szóval kerestük, hogy ki az, aki érdekelné Juditot, vagy pedig akiben megtalálhatná a hiteles nőt. Mert ő kereste magának azokat a témákat és médiumokat, akiknek a köpönyegébe bújva, történeteiket mesélve megjelenhet, és önmagát kifejezheti, mint ahogy a Pipás történetében is többek között. És próbáltunk kicsit ösztökélni afelé, hogy a zsidóság kérdésével is foglalkozzon, amit mindig ott éreztem, hiszen a beszélgetésünkben ez mindig kérdés volt. Mivel nekem szerves kapcsolatom volt a zsidósággal a közösség révén, meg egyáltalán a zsidó közélettel, meg az eseményei révén, Judit erre mindig nagyon kíváncsi volt. Próbáltam ösztökélni, hogy foglalkozzon azzal, ami a saját élete. Judit sokat beszélt a gyerekkoráról, elmesélte *Strasshofot*, azt, ahogyan ő a *Hajtűkanyar*ból kimaradt, meg mindazt a gyerekkort, amit más interjúkban is elmondott. Csak hát egy személyesebb élettörténeti összefüggésben. És próbáltam arra is ösztökélni, hogy beszéljen már az igazi traumákról. Ez is egy nagyon fontos része volt a beszélgetéseinknek, azok a történetek, amik a személyes gyerekkori traumákig vezetnek vissza, de mintha nagyon érzékeny lett volna erre, hogy mikor jön el az idő, amikor erről úgy tud beszélni, vagy úgy tud mások beszédében megjeleníteni, hogy az őt nem teszi teljesen labilissá. Vagy egyáltalán el tudja viselni az ezzel való szembenézést.

– TT: Abban az utolsó interjúban, amit olvashattál, még mindig azt mondja, hogy nem érzi felkészültnek magát arra, hogy ezzel a kérdéssel a nyilvánosság elé lépjen. Mert úgy érzi, hogy a gyerekkorának elveszett egy része, amit nem tud rekonstruálni. Ehhez képest a nővére például a *Hajtűkanyar*ban kíméletlen pontossággal megírja a deportálás történetét, és egy olyan világ sejlik föl ebből, aminek a lenyomatát a *Ne vigy minket a kísértésbe!* című filmben aztán mégis megfogalmaz Ember Judit.

– SA: Megjelenik.

– TT: Nemcsak, hogy megjelenik, hanem értelmet nyer az a fajta hiány, amit úgy fejez ki, hogy felolvastatja a levelet, amit a felnőtt Mária megtalál a hagyatékban. Ez a képben, hangban és tartalomban egymásra vetített dimenziók rendszere érzékelteti, hogy folyamatosan izgatja a zsidóság kérdése, az, hogy tudjon róla beszélni.

– SA: Na, de hát miért? Azért, mert Judit alaptraumája az apja elvesztése volt. Az, hogy úgy nőtt föl, mesélte nekem, és ez nagyon benne van a fülemben, hogy mintha az édesanyja arra tanította volna, hogy köszönj minden bácsinak, aki szembejön az utcán, mert nem tudhatod, hogy melyik az apád. Nyomasztotta egy állandó apa-hiány és apa-keresés. A várakozás, hogy az apja visszajön, mint ahogy az anyja is várta. Szóval ez az apa-hiány többször felszínre kerül. Ez a lány is ezt példázza, hogy az apjától kap egy levelet, és bár az apa nem jön vissza, de örökre ott vannak a gondolatai, a levele. Tehát Juditnak is ez a hiányról szól, de ő az apjától nem kapott levelet, és szeretett volna valamilyen belső kapcsolatot talán azzal az apa-képpel, amit elképzelt, de ami az életéből nagyon erősen hiányzott. Ezzel talán meg is határoztam az identitásról, a férfi–női létről való gondolkodását Juditnak. Igen, itt, ebben a felolvasásban, a levélben esszenciálisan jelent meg mindaz, amire Judit is vágyott. De az is megint a Judit szerencséje, hogy egy ilyent hozott a véletlen, meg a Karafiáth. Hogy itt valami tetten érhető volt, valami olyan emberi dráma, ebbe benne sűrűsödött mindaz, ami Juditból szinte kiszakadt, megszólalt a hiány a legmélyebb és legfájdalmasabb formában. Az ő személyes életéről szólt. Más a helyzet a nővérével, Máriával, aki idősebb volt. Mária persze meg is tudta írni ezt, kicsit kiszínezte az íráskészsége révén. Judit meg talán a fájdalomosság, a trauma és a veszteség miatt lehasított egy csomó emléket, amivel nem mert sokáig szembesülni és közel engedni magához ezt az élményt, azért maradt ottan sokáig egy sötét lyuk.

– TT: Hasonló nagy trauma, és ez szintén általánosítható, a férjének az elvesztése, amiben részben jelen van, hiszen hagyja disszidálni.

– SA: Sőt elősegítette.

– TT: Majd pedig ezt az újabb traumát szintén élete végéig hordozza.

– SA: Hát, persze! Ez mintha csak az alap-trauma ismétlése lenne.

– TT: Ilyen apa-figuraként tekintett Herskő személyére.

– SA: Aki akkor megy el, mikor leginkább szüksége lenne rá Juditnak.

– TT: Vagy itt van az az alapvető probléma, ami markánsan megjelenik, és nemcsak Ember Judit pályájában, ez a teljes kirekesztése a női alkotóknak a filmes területről. Hiszen nagyítóval kell keresni, akik meg tudtak maradni a pályán.

– SA: Hát, Juditnak volt arról egy sajátos elképzelése, ami azért nem áll távol az igazságtól,

sőt. Hogy azért az ő szelíd makacssága és következetessége, ereje, ami néha erőszakosságnak tűnt, azt nehezen vették be és fenyegetésnek élték meg az alapvetően férfiközpontú szakmában. És azok a férfiak, akik azért nagyon hagyományos módon gondolkodtak, hiába voltak művészek, mégis kirekesztették, és csak nagyon hagyományos módon tudtak gondolkodni a férfi és nő kapcsolatáról. A nők szerepéről. Voltak kivételek. Például Mészáros Márta, aki a Jancsó farvizén bevezetett és kapott előjogokat, de kevesen voltak ilyenek.

– SA: Ez az állapot, bár picit lazult, de keveset változott mind a mai napig. A fiatalok, akik között érdekes és sok, nagyon izgalmas, fiatal lány van például, ilyen, aki rendezte azt a *WC-s néni* című filmet, meg a kövér ápolónőről, de most nem jut eszembe a címe. Szóval vannak olyan fiatal női rendezők, nagyon ígéretes volt az Enyedi Ildikó is az indulásával, *Az én XX. századommal*, a *Simon mágussal*. Aztán mintha elvesztette volna azt a témát, ami igazán az övé lett volna. De hát ez a szakma akkor különösen a hatalommal való kapcsolatok révén alapvetően a férfiak szakmája volt, mint ahogy a politika is. Nem a nőknek a játéktere.

– TT: Az látszik ebben a pillanatban, hogy a nagyon polarizálódott társadalmi viszonyokban, az alkotók körében változatlanul nagy a megosztottság a férfi és a női alkotók között. És óriási nyomás terhelődik a nőkre abból a szempontból, hogy hogyan tudják elfogadtatni a témáikat, módszereiket. Uralkodni próbál rajtuk részben ez az erős férfitársadalom, részben pedig az újra előhívott előítéletek egész sora, amellyel szeretnék visszatolni a nőket egy másfajta szereposztásba.

– SA: Igen, ezt Agnès Wajda a francia irodalomban világosan megmutatta *A boldogságban*, azt, hogy ez micsoda hazugság, a férfiaknak az önáltatása, az önzése, ami a mai napig érvényes. Én nagyon sokszor idézem ezt akár párterápiában is, hogy a feleségüket a tartós párkapcsolatban megcsaló férfiak annyira magától értetődően el tudják hitetni önmagukkal, hogy kérem szépen, a feleségem olyan, mint egy... egy virágzó almafa a kertemben. Aztán egy virágzik a kerten kívül is egy másik fa. És én szeretem a természetet. Tehát akkor ezt a fát is, meg azt a fát is szeretem. Ebbe semmi rossz nincs. Miért kell ezért öngyilkosnak lenni a feleségnek, aki nem tudja elviselni, és csendben, szépen belefojtja magát a vízbe, amiért a férje olyan magától értetődő önzéssel tartja a szerelmet kitágíthatónak. Oly módon, hogy szeretem a postás kisasszonyt is, szeretlek téged is, és akkor így együtt a boldogságunk csak

növekszik. Exponenciálisan összeadódik, egy meg egy, az három.

– TT: Igen, egy eizensteini modell áll elő.

– SA: Igen. Igen a montázs elmélet. De számomra a női filmrendezőkről Campion, a Jane Campion a *Zongoralecké*vel jut eszembe, egy olyan film, ami a nőiség megszületéséről hitelesen szól. Egy férfi soha nem tudta volna ezt a filmet megcsinálni. Szóval Campion megcsinált valamit, ami olyan csoda arról, hogy mit jelent a nőiség, amit máig nem múlt felül senki. Az a hatalmas erő, ami benne van az Adában, hogy hat éves korától nem beszél, és egyszer csak megidézi az apját: „az apám azt mondja, hogy nőnek lenni félelmetes erő, ami miatt egyszer majd lélegezni se akarok”. A férfiak ilyen értetlen félelemmel és fenyegetéssel állnak szembe a női emocionalitással. És akkor megkérdezi a *Zongoralecké*ben Flora, az Ada lánya, jelbeszéddel az anyját, és hogy meséljen el az apjáról. „A tanárod volt? Mesélg az apámról! Hogy beszéltél vele?” Akkor Ada azt mondja, „nem kellett beszélni vele. Kiterítettem az agyában a gondolataimat, mint a lepedőt”. „Miért nem házasodtatok össze?” „Egyszer csak megijedt, és nem figyelt rám többé”. Hát, ez számomra kifejezi a férfi–nő kapcsolat lényegét. Amikor szerelem van, akkor a férfiakban van fogékonyosság arra, hogy egy nő kiterítse az érzéseit, gondolatait egy férfi agyában, mert akkor nem a szavak fontosak. De aztán hirtelen, az idő múlásával megijed a férfi, mert úgy érzi, hogy elveszíti az autonómiáját, a szabadságát és a függetlenségét, ha annyira kötődik egy nőhöz. És akkor megfullad ebben a szimbiózisban, és hirtelen elmenekül. Nem azt gondolja, hogy a párkapcsolatot hagyni kellené valahogy fejlődni, hogy individualizálódjanak mind a ketten, és két individuumnak az önálló és érett kapcsolódása legyen egy más minőségű szövetségben, hanem keres valaki mást. Egy új nőt, egy fiatalabbat, aki a vágyat, a szenvedélyt úgy engedi megélni, hogy nincs, nem jár vele kötelezettség. Ezt mutatja meg számomra a *Zongoralecke*. Már az előbb az eszembe jutott, hogy Judittal megnéztük még a régi Filmmúzeumban együtt is a *Personát*. Sokszor megnéztük. Mert szerettem volna megérteni, de ez nagyon sok évbe tellett. Pedig a *Persona* is a nőiség lényegéről szól. Még hozzá a legmélyebben. Susan Sontag elemzése például mutatja, hogy egy nő mennyire fogékony lehet. Pontosan tudta, ahogy Bergman a maga feminitását, és az anyjával való kapcsolatát próbálta meg egy olyan tudattalan, pre-verbális világban, a filmben megjeleníteni, amiről Judittal éreztük, hogy ez valami

olyasmiről szól, amit nemcsak a nő tud, hanem, ha egy férfi is, ha igazán művész, és a képek nyelvén úgy tud beszélni, mint Bergman, az meg tud ebből valamit jeleníteni. A *Suttogások, sikolyok*ban a nőkről artisztikusabban szól, de azt hiszem, mégis a filmművészetben egyedülálló módon a *Personában* jelenik meg a nő igazi alakja. Ott van még a két nő, a kisfiú viszonya. Ki ennek a filmnek a főhőse? Még az öreg, a tapasztalt filmesztéták is hagyják magukat becsapni a látványtól, a felszíni jelentéstől. Volt itt Pécsen az Analitikus Filmkonferencián az egyik évben egy *Persona* Kerekasztal. Volt itt egy esztéta, Bergmannal nagyon intenzíven foglalkozik. Számára is evidens volt, hogy a *Persona* a kisfiúról szól. Ő a film főhőse, ahogy megpróbálja a nőhöz, az anyjához való kapcsolódásának módját, és a nőiségnek a belső emocionalitását valahogy megérteni. Ez a férfiak számára egy titokzatos és egy fenyegető világ. Különösen például a női szexualitása is. Az *Intim vallomások* című Patrice Leconte filmben, ami a maga módján egy ilyen kismesteri, de számomra egy páratlanul izgalmas pszichoterápiát megmutató folyamat, és én tanítom is benne a pszichoterápiás folyamatot, mert egy könyvelőből lesz egy botcsinálta pszichoterapeuta. Egy véletlenül odatévedt paciens, egy nő, Anna lesz a pszichoanalízis-történetének legelső paciense, aki a könyvelőből terapeutát csinál. Egymásból csinálnak analitikusi viszonyt. Amikor azt mondja Anna supervisor, a szomszéd pszichiáter, hogy ha egy nő az orgazmusáról beszél, a férfit kisfiúvá teszi, és szorongással tölti el. Ez egy evidencia, hogy mire vágnak a nők. Ezt jobb, ha a férfi nem akarja egy nőtől megtudni, pláne nem meri megkérdezni, nem meri beleélni magát, hanem legjobban, ha kitalálja, és beleprojiciálja a saját fantáziáját. És ezt nem lehet verbalizálni, ez a képek nyelvén jobban szól, máshogy nem érthető meg. No, most találjunk vissza az elejére!

– TT: Az foglalkoztat még ezzel kapcsolatban, hogy nyilván, a munkád során – és a munka itt összefolyik tulajdonképpen a pszichiáteri, pszichoterapeutai és a filmes, a filmesztétikával foglalkozó éneddel – mindez a kíváncsiság és útkeresés összekapcsolódik.

– SA: Nem, mert a filmmel én nem mint esztétikai jelenséggel foglalkozom.

– TT: Hanem mint terapeuta lehetőséggel?

SA: A filmmel úgy foglalkozom, mint ami megmutatja a pszichés működésünket. Megmutatja az emocionalitást, megmutatja az intimitást. Érted? Szóval nem az esztétikai megközelítés izgat engem. Én nem értek a filmesztétikához. Hanem

az izgat, hogy hogyan hat rám egy film. Ezt a hatást próbálok megérteni, azt, hogy hogyan szól rólam. Tehát, hogy szól rólam. Mindig ez az önző szempont izgat. Minél inkább nem értem, de érzem a rám kifejtett hatását, annál többet kell nézmem, foglalkoznom vele. Megfejtani a titkot. Például úgy nagyon sokat értettem meg egy-egy filmből, hogy miért is izgat, hogy órákon megnéztem a hallgatókkal, és beszélünk róla. És azáltal, hogy együtt beszélünk, és hogy egyre jobban megértettem, hogy ők hogy nézik, és mit értenek meg belőle, közösen teremtettünk valamit, adtunk egy olyan új jelentést, ami sokkal mélyebb volt és lényegibb, mint az első benyomás a film megértésében. Ebben nem az esztétikai szempontok dominálnak. Nekem dunsztom nincs a plánokról, a vágásokról, a mit tudom én, micsodákról. Hanem sokkal inkább a pszichológiával és a tudattalan analóg tartalmakkal, tehát a sűrítéssel, az eltolással, az elliptikus szerkesztéssel, a szimbolikus megjelenítéssel foglalkozom. Ez érdekel, ez ösztönöz, hogy megértssem a mondanivalót. Mert, ha megértem egy filmnek a sajátos pszichológiai narratíváját úgy, mint például az *Egoyan*-filmekét, akkor sokkal jobban megértem az individualitásnak a különös nyelvét, amiről tudjuk, hogy mindannyian a saját álmaink művészei vagyunk elve alapján működik és az álmodó saját művészi, belső életét és kifejezőmódját jeleníti meg számunkra. Ha én megértem a film tartalmát – és ez egyre hangsúlyosabbá vált –, megpróbáltam koncepcióba is foglalni. Kezdetől fogva éreztem a dinamikus erőterápiában, hogy a lényeg a kapcsolaton van. Tehát nem a freudi zseniális álomfejtő, álomértelmező, álominterpretáló, a szimbólumok hatalmas tárházát, kulturális és egyéb kontextusát értő és ismerő zseniálitása, ami vonz, bár az is sokat jelent. Egy paciens – ha én egy paciens lennék, elájulnék – elámul, hogy Freud professzor ennyit mond róla, és ennyit tud róla, de engem az a megközelítés izgat, ami a kapcsolatokról szól. Ennek van egy szellemi társa, az örmény *Jeromenak* a műveiben, ami ezeket a kérdéseket jól tükrözi. Azt, hogy a kapcsolat a lényeg. A „hogyan is vagyunk mi egymással” folyamatos kérdése. A folyamatos önreflexió arra, és a közös reflexió, hogy mi történik közöttünk. Tehát a kapcsolatnak egy több rétegű kifejtése, hogyan éljük meg mindezt, hogyan csináljuk, és végül megpróbáljuk megérteni a tetteinket, a döntéseinket. Ebben az álomoknak valóban van egy nagyon izgalmas közvetítő szerepe. És ebben a művészi, a képi fogékonyság vagy a szavakon túli érzelmi megértés és ráhangolódás, ami már a zene felé közelít, ha már

a művészetek valóságos kapcsolatát kérdezed. Így ad egy állandóan inspiráló és érzékenyítő szenzitivitást, egy fenntartó vagy serkentő közeget a számomra.

– TT: Amikor újra és újrászerveződnek a filmklubjaid, melyeknek változóak értelemszerűen a tematikái, vannak-e visszatérések, ismétlődések?

– SA: Örök visszatérés van. Igen. Van az örök visszatérés. A férfi és nő kapcsolata az örök visszatérés. A szerelem, az erotika, a sexualitás kifejeződése és a halál kérdése. Az egzisztencia alapkérdései. Ennek nem voltam mindig a tudatában, csak ösztönösen érdekelt az önismereti kíváncsiságom miatt a francia új hullám, ahogy elmeséltem. Az Antonioni: *A szerelem halála*. És aztán az Antonioninál, mikor láttam, hogy a *Nagyítás*ban valahogy már tovább nem nagyítható a kép, azaz az ő filmnyelvén az a folyamat, ami az intrapszichikus meg tudja mutatni, akkor találtam rá Bergmanra, aki az emberi arcon keresztül pontosan azt tudta tovább nagyítani és mélyíteni, hogy mi van bennünk, a bőr alatt. Hogy az egész *Suttogás és sikolyok* olyan, mintha intrapszichikus világban játszódna. És akkor, amikor például a *Suttogás és sikolyokat* láttam a '70-es években, az a kép, amikor az Anna az Ágnes piétai pózban a karjaiban tartja, az örökké ott volt a szobámban. Most is ott van, ahol a pszichoterápiát csinálom, mert egy ars poetica volt számomra. A feltétlen elfogadásnak, a szeretni képességnek a szimbóluma, ami a halált is befogadja. Szóval annak egy olyan mementója ez, amit én soha nem szeretnék szem elől téveszteni, mert annyira a lényegét fejezi ki a kapcsolatoknak és a megértésnek. Például amikor ezt a filmet láttam, akkor a pszichoterápiás érzékenységem sokszorosán meghatározódott. Annyira földobott, megerősített az elképzeléseimben, rendkívüli erővel hatott rám a film. Tehát Bergmannak, vagy egy másik nagy filmnek ilyen elemi hatása van. Sokszor így keresem, ilyen éhség folytán, ilyen kiapadhatatlan kíváncsiság folytán azokat a filmeket a filmklubomban is, amik elementárisan hat rám. Azt remélem, másokat is érdekelni fog. De ilyen film nem olyan sok van. Például az *Egoyan Egzotikája*, amikor megláttam, valami hihetetlen módon hatott rám. Éreztem, hogy ez a film olyasmiről szól, ami igazán engem izgat. És amit meg kell értenem. Máiig rengeteget dolgozok vele. És az, hogy én a filmeket az oktatásban, képzésekben használom, ez azt is jelenti, hogy egyúttal megismertetem filmtörténet fontos darabjait, de mindig az emberi kapcsolatokat hangsúlyozva. Igen, én ezeket a legkedvesebb filmjeimet vetítem, *A kiáltást*, *A kalandot*, a *Jules és Jim*-et, *Az éjszakát*,

az *Érintést*, az *Utolsó tangó Párizsban*, hogy csak néhányat mondjak. Ezeket minden évben az orvostanhallgatókkal együtt megnézem, és én is újra és újra átélem. És azt keresem bennük, hogy hogyan tükröződik bennük az én változásom. Ahogy akkor éppen mi ragad meg, mi az, ami fontos, mi az, ami újdonság számomra. Nekem ilyenfajta kapcsolatom van a filmmel. De azt is látom, hogy az én látásmódom és a mostani filmklub tagjaié eltérő. Ez egy másik generáció. Tapasztalom az orvostanhallgatóknál, hogy nincs már meg az az érdeklődésük, mint nekünk volt, a filmtörténeti alapokat nem ismerik. Ha valaki nem ismeri a modern művészetet, az irodalmat, mondjuk a költészetben például József Attilát, hogy a számomra legkedvesebbet mondjam, de hát akár Petőfit vagy Arany Jánost, akkor nem érti meg a modern irodalmat sem, végső soron semmit nem ért meg! Most ha valaki nem ismeri, és nem érti az Antonioni nyelvét, a Bergman nyelvét, akkor dunsztja nincsen, hogy mit kell olvasnia, hogy hogyan lehet olvasni a modern filmekben, ami jó esetben organikusan fejlődik. Mert azért nincs olyan, hogy most valaki a spanyoliaszt hirtelen fölfedezi, és egy egészen új, senkihez nem hasonlító filmnyelven kezd el beszélni. Vagy ha van is ilyen, akkor az egy eléggé inkohereus, skizofrén, pszichotikus nyelvet tud maximum beszélni.

– TT: Van tehát egy közös tanulási folyamat is?

– SA: Így van.

– TT: Egy folyamatos elmélyítése a gondolatoknak, a felfejtett tartalmaknak?

– SA: Igen, első sorban érzelmi, de kognitív folyamat is ez. Mindig megvan bennem az a kíváncsiság, hogy még jobban megértsem a filmeket, és benne magamat. Tehát ezért van egy magja a filmeknek, amikkel a kapcsolatom eleven és szerves, és van az, amikkel dolgozom úgy, hogy pszichoterapeutákat képezek és így ezeket a filmeket vetítem. Vagy a pszichoanalitikus doktori iskolában most már tizenvilághány év óta minden félévben, egy-egy kurzusban új és új filmeket keresek, de a klasszikusokat is megmutatom nekik, mert ők se látták a Bergman filmeket, amik az alapokat jelentik. Meg kellett nekik mutatni *A ritust*, meg kellett mutatni *Personát*. Aki a pszichológiát, aki a pszichoanalitikus doktori iskolában a pszichoanalitikus gondolkodásmódot próbálja elsajátítani, azt ezeknek a filmeknek az ismerete nélkül nem lehet. Én legalább is így gondolom. Tehát van egy ilyen feladatom is a képzés során, és van a filmklub, ami azért nagyon izgalmas lehetőség számomra, mert a világirodalmat, vagy a magyar irodalmat lehetetlen

követni, már annyira gazdag, de a filmek között még találhatunk újat, ami megismerhető. Lehetetlen naprakésznek lenni bármely művészeti ágban, de a tudományban is. Könnyű volt a '60-as, '70-es években az akkor beszivárgó modern irodalmat olvasni, Salinger, Camus-t és Sartre-ot, és bárkit, aki izgalmas volt. Ezeket az ember el tudta olvasni, volt rá lehetősége, ideje, nem zúdult rá ennyi minden egyszerre.

– TT: A *Nagyvilág* – szinte bibliaként forgattuk.

– SA: Persze!

– TT: Szinte párhuzamosan jelentek meg a fordítások az eredeti művekkel.

– SA: Így van! Én a *Nagyvilág*ot gimnazista korom óta járatam. Az egy olyan tankönyv volt, amiből megtanultam a világirodalmat. Aztán maradt a filmművészet az elmúlt évtizedekben, amikkel igyekszem naprakész lenni, kapcsolatot tartani egy olyan művészeti ággal, ami nagyon izgat, ami nagyon közel áll hozzám. Szinte egy érzéki kíváncsisággal keresem az újat. És a filmklub, mint közege, az pedig egy nagyon erotikus közeg. Egy olyan gyermekkori, *voyeur*-i ösztönszükséglet kielégítése történik meg közösen, hogy ülünk a moziban, egy regresszív helyzetben, ahol el akarjuk lesni a titkot. A születés és a halál, a szeretet és a gyűlölet, az alapvető érzelmek titkát. És ott együtt sóhajtozunk, nevetünk, lélegzünk, és érzékeljük érzéki szinten, hogy ott másokkal együtt vagyunk ezeknek az élményeknek a részesei. És ez egy olyan élményközösséget jelent, amihez nagyon szenvedélyes módon kötődöm, mert szükségem van rá. Nemcsak a különböző terápiás csoportokra, amiket csinálok a mai napig is, amíg bírom, hanem a film, a mozi közegére. Az elsötétülő nézőterre, amikor a film elkezd peregni, és utána, amikor még a záró képsorok vannak, akkor ennek az élménynek a hatására még kóválygunk ki a moziból, és látom másokon, hogy mélyen megérintette őket. Sajnos, már nincs arra tér, meg idő, meg energiánk, hogy utána leüljünk, és beszéljünk egy pofa sör mellett egy étteremben, de az nagyon jó lenne. Mert akkor tudjuk igazán megérteni, hogy mit is láttunk, meg hogy mit jelentett a számunkra, ha megbeszéljük, ha hallgatjuk mások benyomásait.

– TT: Az együttes élmény az, amelyről még szeretnék veled hosszabban, mélyebben beszélgetni. Abból a szempontból, hogy ez az együttes élmény egyrészt a csoportozás kapcsán hogyan jelentkezik, másrészt pedig a filmklubban, a közös filmnézést

követően hogyan kerülnek elő azok a látszólag egyéni élmények, amelyek végül a közösség élményévé válnak.

– SA: Jó. Honnan induljunk el?

– TT: Talán az egyéni élményszerzés, élményfeldolgozás oldaláról. Ezalatt azt értem, hogy mi minden tartozhat a te meglátásod szerint az élménybe, amelyet aztán együttesen átélve maga az élmény meg többszöröződhet.

– SA: Segíts egy kicsit.

Azért nem szívesen segíték ebben, mert a spon-tán válaszodra lennék kíváncsi, hogy azt mondd például, megérint egy snitt ebből vagy abból a film-ből. És ez tovább munkál benned. Majd ennek jön egy közös feldolgozása, akkor is történik egy újabb és újabb mély hatás. Van egy alapélményed, rá-kódnak újabb és újabb fontos, izgalmas megfigye-lések, érzelmileg, ezek egyre többet jelentenek, más gondolatokat, érzéseket kapcsolnak össze, melyeket szembesítéd mások élményeivel.

– SA: Nehéz visszatalálni ahhoz a gondolatkör-höz, ahol abbahagytuk, meg hogy milyen összefü-gések is azok, amelyek a kérdéssel összetalálko-znak. Először erről az együttes élményről az jut eszembe – nyilván Méreinek az együttes élmény fogalmáról beszélünk most – annak a jelentőségé-ről, hiszen neki köszönhető személyesen, hogy rá-ébredtem arra, hogy ez az én szükségletem is. Ösz-szekapcsolódik ez a vágyam persze a filmekkel, a pszichoterápiás munkámmal, a csoportozással, és összetartozik a zsidó közösségi érzéssel, meg, ahogy arról beszéltünk, hogy ott a közösség mennyire va-lódi vagy virtuális közösség. De a Bergmannak a *Suttogások és sikolyok* című filmjében a beteg Ágnes naplójában van egy pár sor – bár nem szó szerint idézem –, ma része lettem valami olyasminak, ami talán a legfontosabb az életben, de hogyan nevezem, nem tudom. A közösség, a közelség, talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kegyelem. Vagy közel vannak hozzám azok, akiket szeretek. Ez azért érint meg, mert arra a saját szükségletemre ébreszt rá és avval arra rezonál, hogy a közelség, a közvetlenség, a személyesség iránti csillapíthatatlan vágyakozás az, ami arra hajt, hogy egy olyan élményt, mint amilyen egy film, másokkal együtt éljek meg. És a beszélgetés folyamán ennek az élménynek, ami szinte differenciálatlan érzelmi élmény, a szavakba való megfogalmazhatósága által legyen valamilyen érvényesítése, megerősítse relevanciáját az egyén-nek, a valóságosságát lehessen átélni. Hogy hitele-sítse, hogy ez nem pusztán illúzió, hanem más is van. Mert olyasmit él át, amit én is vélek, magam-

ban is lezajlik. Szóval alapvetően mindenféle mó-don szükségem van a filmre és a közös élményre, ennek a motorja számomra, ami a pszichoterápiára is hat, meg a pszichoterápiát is, mint egy nélkülöz-hetetlen létszükségletemet jelenti. Azaz, közel ke-rülni a másik emberhez, és ezt a közelséget valahogy kifejezhetővé tenni a szavak által. Hogy az érzésein-ket, ami sokszor nagyon nehéz, mert nem tudjuk megfelelő szavakba önteni. Utaltam rá, a József At-tila-i „mert a szavak, mint alvadt vérdarabok”, szó-val annyira elveszítik azt az áramlást, azt a kontinu-itást az én és a másik között, amit én úgy fogalmaztam az *Érintés* című Bergman film hatásá-ra, hogy az érintés szükséglete. Az *Érintés*ben azt érzékelttem, úgy fogalmaztam meg, hogy én, aki valamikor úrfizikus akartam lenni, de aztán dunsztom sincs az egészhez, de mégis, a fény kettős ter-mészete jutott eszembe, hogy olyan a személyisé-günk, olyanok vagyunk, mint a fény kettős természete. Hullámtermészetű, meg részecske álla-potú. Korpuszkuláris és hullámállapotunk is van. A korpuszkuláris állapot az, amiben vagy, például a *Hét Toronyba* zárva érzésével fejezhető ki. Az indivi-dualitással együtt járó magány. A szabadság kérdé-sét feszegettük, és ez számomra nagyon fontos. Ugyanis tudatosította bennem, hogy ahogy én ke-resem a saját individualitásomat, a magam külön-bözőségét, a „különös melódiát”, így fogalmaztam meg neked korábban. Ugyanakkor azt is tapasztal-tam, hogy ezzel meg együtt jár az, hogyha az ember nagyon markánsan érzékeny, és kialakítja saját én-határait, és megfelelteti ennek az individualitás köz-pontú kultúrájának a feltételeit, hogy légy sajátos és különböző, ez elszigetel másoktól. Érthetetlené, furcsává, különössé, veszélyessé, fenyegetővé, bizar-rá és szabálytalanná tesz. Nekem nagyon tetszik a Mérei kifejezése erre, a szabálytalanság, mert abban nincsen benne semmiféle előítélet és minősítés. Sőt, ő még avval is kibővítette, hogy a szabálytalanság lírájaként fogalmazza meg azt, amikor olyan nagyon különösek vagyunk, furcsák és érthetetlenek. Önmagunk számára is, meg a másik ember számára is. A *Hét toronyba* bezártság, az mindig visszhangzik bennem, mert nagyon megélem ezt a József Attila-i „be vagy a *Hét Toronyba* zárva” érzését, hogy ha nagyon markánsan kialakítjuk a magunk határait, ak-kor börtönné válik-e az én-határunk? De talán ru-galmatlanná is válunk. Az átjárhatóság, a feloldhatóság, az egy olyan furcsa paradoxont is igényelne, hogy egyszerre legyünk permeábilisak, átjárhatóak, és ugyanakkor pedig egy nagyon jól ér-zékelhető és körvonalakat bíró individualitásként

tudjuk önmagunkat identikusan átélni, kifejezni, megjeleníteni. Ez egy nagyon nehéz, gyötrelmes paradoxon, úgy érzem. A kontinuitás vagy az a hullámtermeszet, amikor átjárhatok beléd, és nem tudom pontosan, hogy a hiány jár-e át, mint a huzat a házon. A *Persona*-ban ez gyönyörűen van képekben megjelenítve. Ott van az a vágy, hogy önmagam átadjam, vagy valakit befogadjak. Ehhez fel kell oldani az individualitásom határait, és az irracionális félelem ott van bennünk. Azt gondolom, hogy attól félünk, hogyha feloldjuk az individualitások határát, akkor fel kell, hogy adjuk önmagunkat. De ez nem ugyanazt jelenti. A professzionalitás segítette megérteni, megtanulni azt, hogy a decentráls képessége nem azt jelenti, hogy az empátiás beleéléssel feloldom a saját határait azért, hogy másal azonosuljak és teljesen beleéljem magam a másik érzelmeibe, lelkiállapotába. Hanem a decentráls képessége azt jelenti, hogy én pontosan tudom, hogy én ki vagyok, de már nem vagyok olyan rohadat fontos magam számára, hogy mindig csak magamat toljam előtérbe avval a nárcisztikusan üldözött terapeutai önképpel, hanem tudatában legyek annak, hogy nem vagyok én olyan rohadat fontos. Tehát egy kis öniróniával, önreflexióval és kívülről látva önmagam tudjam azt, hogy igen, én ott vagyok, de a háttérben, hogy érzékeljelek téged, és érzékeljem azt, ami közös bennünk. Az én és a másik közvetlenségét. És érzékeljem persze, mert ott van a háttérben mindig az, hogy én ki vagyok, a különbözőségünket is. Mert csak *ebből* tudom megérteni azt, hogy te ki vagy, és valahogy visszajelezni azt, hogy én érzékellek, mintegy sajátos, különálló, önálló, autonóm lényt. Azt én univerzálisnak érzem és egyben tapasztalatnak is a terápiában, hogy az embereket az hozza el, akkor vannak bajban, amikor elveszítik a saját individualitásukban átélhető örömet. Hogy egyáltalán létezőnk. Hogy az önmagunk bizonyosságát megtapasztaljuk, hogy mi vagyunk, és szerethetők vagyunk, ez teljesen elvész, vagy bizonytalanná válik. A terápiás kapcsolatnak a lényege az, hogy egy-egy beszélgetés közösségében újra, élményszerűen megjelenik azáltal, mint ahogy te elmondatod velem az én életemet, meg hogy beszéltetsz engem, ezáltal egy narrációban önmagam megjelenítem és kifejttem, tehát elkezdek létezni a magam számára is. És ezáltal megerősödik annak a bizonyossága, hogy jó, hát én még létezem, én vagyok, és ki tudom fejezni magamat. Nem vagyok egy megérthetetlen, kifejezhetetlen lény, hanem a másik láthatóan rezonál erre. Sőt, ad valamilyen visszajelzést, hogy milyen érzéseket és

benyomást keltek őbenne. Vagyis hogy kapcsolatban létezőnk, és annak van értelme. A kapcsolatban egy olyan fokig eljutni, és ezt minden olyan élményhelyzetre érvényesnek érzem, amit kérdeztél, a mozit, a filmélményt, talán a terápiás csoportot és közösséget is, és ami talán a legközvetlenebb baráti kapcsolatokra is érvényes, hogy eljussunk a szavakon túli, érzelmi megértés állapotáig. Azért kellenek a szavak, hogy hitelesítsük azt, hogy jól értelek-e téged, hogy mi zajlik tebenned, mit élsz át. Tehát ez egy nagyon gyötrelmes folyamat. Mint ahogy az álmat is az Erdélyi Miklós *Álommasolata* elbeszélésében is, hogy a képeket szavakká lehet formálni, hogy aztán a másik ember a szavakat megint képekké transzformálja benne. De akkor a te képeidben és az én képeimben mi a közös és mi a különböző? Mert óhatatlanul különböznek a képeink, de mégis a képek érzékisége révén lehet valami közöset találni, ami már nem szavakban, hanem a szavakon túl érzékelhető. És ez a terápiás kapcsolatban, mint ahogy a baráti beszélgetések folyamatában is egy olyan pillanathoz juttatja el az embert, hogy már mindegy, hogy miről beszélünk, de hogy értem azt, hogy ami benne van. Tehát belül érzem. Akkor ezek az érzések egyszerűen nem a tudatos és racionális, kognitív gondolkodás révén fogalmazódtak meg szavakká, hanem mint valamilyen belső folyamatként egyszerűen szavakba formálódnak. És akkor ezek már belülről szólnak, és nem innen föntről, a fejünkből.

– TT: Törekszel-e arra, hogy a különböző típusú közelségek viszonylag tartósak legyenek, vagy el tudod engedni a kapcsolataidat?

– SA: Nézd! Én töreksem rá, mert fontos ez abból a szempontból is, hogy a közelség, mondjuk a barátságban, és a terápiás kapcsolataimban ez megerősít. Ez tehát nem valamilyen virtuális kapcsolat, hogy egy *artefact*, ezért sokszor lehet így tekinteni a pszichoterápiára, hogy ez műtermék, amiben természetesen az élettől van ellesve minden. Tehát minden olyasmi van a terápiában, ami a mindennapi életben, semmi különös és extra nincsen benne. Csakhogy a keretek egy ilyen laboratóriumi közegben tehetnek valamit láthatóvá és érzékelhetővé. De ha ennek nincsen valóságos és emberi találkozási alapja a te és az én közvetlenségemben, akkor nem működik. Ha ez a Butterfly-találkozás és közvetlenség az élmény alapján jön létre, akkor annak nincsen valódi emberi, egzisztenciális alapja se. Pedig minden lényeges történésnek, ami két ember között történhet, annak ez az alapja. Az, hogy valamit együtt átélünk, és hogy egy találkozás történik. Egy

olyan találkozás, ami egy terápiában számomra azonos a barátságosság alapjával. Van egy barátságosság alapja, és ami átmehet aztán a terápia befejezésével barátsággá, találkozásokká, együttlétekké. Tehát nem kell, hogy a terápia után véget vessünk mindennek, hogy utána ne találkozzunk, ne beszélgessünk. Ez nem lehet egy ilyen mesterséges lezárás. És a barátságaim is, mivel testvérpótló intézmények számomra, ezért nagyon fontosak oly módon, hogy nem az tartja fenn ezeket, hogy találkozzunk, hanem, ha hosszú ideig nem látjuk egymást, a kapcsolatunk arról ismerszik meg, hogy ott folytatható a beszélgetés jó esetben, ahol abbahagytuk. Csak nem mindenki van meg ez, hogy ott tudjuk folytatni. Az, hogy nem jelentkezem, nem írok, nem hívom fel, nem kérdezem, az azt a félelmet és bizonytalanságot kelti fel sokakban, hogy már nem érdeklődik irántam, nem szeret, nem figyel rám, nem vagyok fontos neki. Pedig ez egy furcsa, ambivalens dolog. Énbennem ez magától értetődő, hogy *nem* ezt jelenti. Csak talán az, hogy a mindennapi élet elsodorja az embert attól, akivel egyébként jó kapcsolatban van. Nem vagyunk egyszerűen érzelmileg képesek annyi kapcsolatot aktívan, és szinte mindennapos szinten elevenen tartani, mint amennyi kialakul az emberben akkor, ha egyszer kapcsolatban él. Ennek kapcsán jut eszembe, úgy fogalmazom meg magamat, hogy egy hivatásos intimitás-fogyasztó vagyok. Tehát nagyon erős bensőséges és közvetlenség igényem van, és egy olyan szakmát találtam, amiben ez hivatásosan átélhető, mert olyan bensőséges beszélgetéseket folytatok a hozzám jövőekkel, amelyeket a mindennapi életben a hozzám legközelebb állókkal sem tudok megteremteni, mert a hétköznapi élet ezt nem engedi meg. Nem is lehet szinte ezt tenni. De azért ugyanakkor igényelnék is, a szememre hányja Vera is, meg az anyám is, hogy mindenkit meghallgatsz, mindenkivel olyan kedves vagy, de velünk nem, mert ránk nem figyelsz. Szóval ez az egész egy furcsa feszültség és ambivalenciát tart fenn.

– TT: Akkor mégis az a kettősség áll fenn, hogy akikkel ez a tartós, szoros, érzelmi kapcsolatok fennáll, elfogadták tulajdonképpen a személyiségednek azt a részét, hogy vannak kitüntetett ráfigyelésed a másokra, és vannak a mindennapiak, amikor látszólag nem rájuk figyelsz, de mégis velük vagy, kapcsolatban vagy.

– SA: A kapcsolat számomra több mint egyfajta formális kapcsolat. A kapcsolat az, amikor talán a beszéd azért nehéz, és én a munkám során sokszor úgy próbálok valamit adni és segíteni, hogy azt hangsúlyozom, vagy azt próbálok kicsit

katalizálni, hogy két ember, amikor együtt él hosszú ideig egy tartós párkapcsolatban, akkor szinte törvényszerűnek gondolja, hogy a másinak ki kell találnia szavak nélkül is a gondolatait. És ezt nem tudjuk megtenni, mert észrevétlenül félreértések kezdenek kialakulni. Változunk. És nem veszünk tudomást azokról a saját belső változásainkról, amelyek a kapcsolatot is változásra készítik és próbára teszik. Tehát újra és újra hitelesíteni kell persze azt, hogy ugyanazt gondoljuk-e, és ugyanúgy értjük-e. De ugyanakkor sokszor vannak olyan fajta belső evidenciák is, amelyek egy-egy olyan tartós, bensőséges, intim, baráti, családi kapcsolatban is működnek anélkül, hogy folyamatosan utalnánk rá. Például ha Vera mesélte volna el, hogy a pszichoterápián én mit csinálok, és hogy dolgozom, ő pontosan le tudja írni és elmeséli másoknak. Onnan tudom, hogy én mit csinálok, amikor megkérdezik, hogy van az, hogy ő tökéletesen tudja, hogy én mit csinálok a terápiáinkon. Onnan tudja, hogy a szavak nélküli érzelmi megértésből teljesen megjelenik benne, hogy énbennem mi van. Mert egy olyan odaadó szeretet és figyelem él benne irántam, ami nálam alapfeltétele annak, hogy én tudjak ilyen decentrálo módon úgy ott ülni, hogy nagy figyelemmel, sőt, kizárólagos figyelemmel tudjam élvezni azt a helyzetet, hogy most együtt vagyunk, és ennek a pillanatnak van egy olyan spontán teremtődő varázsa, ami jelenthet valami valóságosat, amit el lehet hinni és érvényesnek lehet tekinteni. Aztán a mindennapi életnek a hétköznapiságába is vannak szép pillanatok.

– TT: Két dolog fogott meg. Az egyik a szabálytalanság, mint megközelítésmód, mivel, ha azt vesszük, hogy alapvetően valamennyien kicsit szabálytalanok vagyunk, a másik, hogy akkor éppen a művészet segít bennünket abban, hogy közös élményekre találhassunk. És ennek az élménynek a megbeszélése, a saját élménynek és a közösségi élménynek a szintetizálása adhat valami nagyon sajátos, új érzelmi állapotot. Ami feltételezésem szerint nagyon jó motorja lehet a mindennapi tevékenységek jobb, igazabb, tartalmasabb elvégzésének. Így van-e ez?

– SA: Hát, nem tudom, arra tudok-e kapcsolni, amire igazán gondolsz, de én úgy fordítom le ezt magamnak, hogy a művészetnek olyan erős hatása van mindkettőnkre – akár a filmnek, vagy az irodalomnak –, hogy tudunk róla beszélni közösen. Most a munkám része lett másfél éve, hogy biblioterápiás képzést csinálhatok csoportoknak. Önismereti csoportokat biblioterapeutáknak, akik

a könyvek olvasása és megbeszélése révén szeretnék majd gyógyítani. És hát ez közel van hozzám, mert például, amikor a Kézdi Balázssal elkezdünk itt közösen beszélgetni pszichiátriáról, meg együtt dolgozni, akkor voltak kedvenc könyveink. Az Ajar *Elöttem az élet* című könyve, amit a Balázs kiadott kötelező olvasmánynak, szinte mondhatnám, ilyen gyógyító könyvnek. Elolvastatta nagyon nehéz élet-helyzetben lévő pacienseivel is, hogy lássa, mint a Rosa mama, hogyha ott tartjuk a Hitler képet az ágy alatt, akkor már nagyon nagy szarban vagyunk. Akkor ezt megnézzük, és akkor tudjuk, hogy azért milyen jó is az élet. Szóval vannak olyan könyvek, mindig voltak is, például a *Száll a kakukk*, ami igazi irodalom, az olvasás, és az olvasmányélmény közösségi, katalizáló hatású, hogy van, amit kifejezünk, valami, amit belevetítünk magunkból, és valami, amit befogadunk a művekből. Tehát inprojektív módon, nem a szavakban, de racionálisan átélt és megfogalmazható élményből magunkra tudunk vonatkoztatni sok mindent, és ebből pedig egy beszélgetés révén – akár a filmklubban, vagy akár a filmes kurzusaimban – a közös megbeszélésekben megteremtődik az együttes élmény, amiben azt érezzük, hogy értjük egymást. Hogy milyen különbözőek is vagyunk. Különböző módon reflektálunk és különbözőképpen fogalmazzuk meg a gondolatainkat. És hogy tudjuk a különbözőségünket értékelni, nem szorongni emiatt, nem félni a meg nem érthetőség miatt, hanem annak az örömét átélni, hogy a nagy különbözőségünkben mennyire vagyunk képesek valami közöset átélni, megfogalmazni, egy közös élménynek a részévé válni.

– TT: Vannak-e esetleg olyan kitüntetett emlékeid ilyen közös együttes élményből, amiről szívesen beszélsz? Ami ott maradt nagyon mély öngigazolásként is, hogy ezt jó csinálni, ezt érdemes csinálni, ebből mindenki a lehető legtöbbet vitte el magával. Akár a Bergman-filmek kapcsán, akár valami zene, vagy olvasmányélmény kapcsán, hogy olyan közösségi élmény alakult ki, ami számokra is nagyon fontos.

– SA: Hát, olyan sok van, hogy egy kitüntetett nehéz kiválasztani. Mert az én szükségletem olyan erős, itt vannak például az álomcsoportjaim, amikben dolgozunk, ilyen havi egy hétvégét, mit tudom én, 150 órát töltünk együtt úgy, hogy a csoport résztvevői hozzák az álmaikat, és annak kapcsán beszélgetünk. Abban az hajt, hogy megtaláljuk a közös hangot. Ketten vezetjük a csoportot Árkovics Amaryll barátommal, korábban a Koltai Marival. Megtaláljuk együtt azokat a pillanatokot,

amikben egyrészt a kettőnk, a két csoportvezető egymásra hangolódása történik meg, és az, hogy ebben is szavak nélkül érzékeljük azt, hogy mi felé haladunk, hogy látjuk, mi történik. Tehát mi az a dinamikai csoport, dinamikai közös, kollektív tudattalan, érzelmi áramlás és folyamat, ami felé halad a csoport, ami felé mi is szeretnénk vinni, és amit tudunk mélyíteni, amikor ilyesmi történik, amikor ilyesmit el tudunk érni. Most, holnap, holnapután is egy ilyen hétvége elé nézünk. Ezért lesz együttes élmény ez a közvetlen meg a közelmúlt ilyen csoportjai. De azok is emlékezetes élmények, amikor a Pszichoanalitikus Doktori Iskolában közösen néztünk az elmúlt félévben filmeket. Olyan, látszólag furcsa filmeket, mint az a dán film, aztán a *Születésnap*, a *Trauma*, ahol az agresszió kifejezése nagyon explicit, és sokszor nagyon fájdalmasan befogadható. De mégis, hogy tudunk így, közösen végignézni filmeket, két órát beszélünk rögtön utána a fiatalokkal, huszonéves, pszichológiát végzett és doktori iskolai képzésben lévőkkel. Mindig arra próbálok hangolni a beszélgetést, hogy önreflexió nélkül nem lehet a művészeti alkotásokhoz semmilyen módon viszonyulni és közeledni. Hanem a személyes jelentését kell, hogy megkeressük, és a személyes, bennünk keltett rezonanciát próbáljuk meg megfogalmazni. És a történeteknek jó esetben olyan hatása van rád, hogy benned is kialakul a rezonáló képesség. Én azért fohászokodok nap, mint nap, hogy meg legyen bennem az a fogékonyság, érzékenység, kíváncsiság, rezonancia kellően legyen bennem ahhoz, hogy ezt másban is segítsem fölerősíteni. Mert kell egy csomó energiaktár. Szociális energia is, amit bele kell vinni egy ilyen csoportközegbe. Hogy akkor ott ne csak beszéljünk az agyunkból, hanem érezzük át a történéseket. Mert sokszor ettől nagyon félünk, hogy érzünk. Igen, érezni sokszor fájdalmas. Meg veszélyes. Meg félünk, hogy kiszolgáltatottá tesz, hogy visszaélnék vele, hogy sokszor szembe kell néznünk a veszteségeinkkel, az elemi veszteségeinkkel. Pedig addig nem tudunk szeretni se, és közel engedni mást se, ameddig ennek a veszteségnek és a hiánynak a fájdalmával nem tudunk szembenézni. Szóval – és ez a művészet. Nekem gyakran azt mondják, hogy miért nem olyan filmeket nézünk, aminek happy end-es a vége? Mondják a 20 éves orvostanhallgatók. Miért mindig olyat vetitek, aminek valami tragédia a vége, mint a *Jules and Jim*-ben, hogy valaki öngyilkos lesz, mindig valaki öngyilkos lesz, valaki meghal. Miért nem valami happy end történik? Miért van mindig valami rossz?

– TT: Mert az élet ilyen.

– SA: Hát, igen, csakhogy mégis mi tartja a mozi életben? A dráma, az emberi kapcsolatok bonyolult bemutatása. Mondta Bergman is már nagyon idős korában, hogy már csak azért csinál filmet, hogy a mesevagyunkat kielégítse. Hogy azt hisszük, itt a mese majd jó véget fog érni. Ezért mennek el még az emberek moziba. Hétfőnként azért jönnek, hogy nézzük kicsit együtt ezt a csodát. Elhiggyük a legbonyolultabb és a legprimitívebb hülyeséget is, merthogy nézik az emberek, és sorozatfüggőkké válnak, különösen az idős emberek is, anyám is, sokan, még Vera is imádja a sorozatokat. Van egy olyan mesevilág, amibe bele lehet feledkezni, és akkor ők ezt élvezik, és ki lehet kapcsolódni a mindennapi valóság nyomorult és bosszantó dolgaiból. Hogy a facebook-on már megint mit lehet olvasni, meg hogy mi történt, ki halt meg, és így tovább. Akkor, ha meg is hal valaki a Szulejmánban, ez nem velünk, hanem a szegény törökökkel történik, meg mit tudom én. Szóval a mesevagyunk erős, hogy valami jó véget érjen, mert belül is igényeljük ezt. Ilyenkor valamilyen jóvátétel van, vagy valamilyen katartikus harmónia. De hát a katarzis, az igazi, mély katarzis, ami megváltoztatja az életünket, az önmagunkhoz való viszonyunkat. Az mindig egy olyan nagyon mély és fájdalmas művészi, befogadó folyamaton keresztül történik, mint mondjuk a *Suttogások és sikolyok*. De ezt meg kell szenvedni, amibe a néző is belehal. A rítus olyan, hogy ott van a vizsgálóbíró, aki a néző, és a műalkotás. Abba bele kell halni, egész az önfeladásig, át kell adni magunkat a műnek, és a mű az bekebelez és magáévá tesz, hogy aztán utána, jó esetben újra megtaláljuk magunkat.

– TT: Azok a fiatalok, akik igénylik és így deklarálják is ezt a mesevagyukat, a happy end-et, észreveszik-e azt, hogy az a mindennapi gyávaságunk, hogy nem végezzük el, nem szedjük számba a veszteségeinket, nem nézünk szembe a hiányainkkal, hogy épp a műalkotás megismerésén keresztül lehetne ezt a gyásmunkát elvégezni.

– SA: Persze, csak hát nagyon sok ellenállás, és félelem van bennünk, és azt hiszem, ez is egy univerzális dolog, hogy a veszteségeinkkel és a gyásszal nehezen boldogulunk egyedül. És szinte soha nem lehet az alapvető veszteségeinket maradéktalanul, teljesen úgy feldolgozni, ahogy ezt a közhelyé silányult pszicho-kifejezéssel jellemezném: az elengedést. Elvileg most már inkább ilyen ezoterikus, bizarr tartalma kezd lenni. Ilyen vallásos szósszal leöntve, hogy el kell engedni, meg töltekezni kell,

meg vannak egyéb maszlagok. De hát az elengedésnél még nem találtak ki jobb szót, hogy hogyan lehet elengedni azt, akihez, mint egy belső tárgyhoz kötődünk. Az adja biztonságunkat, hogy... hogy inkább rosszul, mint jól proicitált belső tárgy, akik a szüleink, a számunkra fontos személyek. Vagy a hiányaiból van bennünk, mint ahogy én például a hiányzó nagyszülők helyét keresve a feltétlen elfogadásnak a pszichoterápiás alapélményét a filmmel töltöm be. Mint ahogy rájöttem így a terápiás létezésem során, hogy ha a pacienseim sok nagyszülővel kapcsolatos álmot hoznak, akkor ez talán ott találkozik össze bennem, hogy törekszem a feltétlen elfogadásra, ami nagyon nagy élmény bármivel kapcsolatban, a terápiának meg talán a gyógyító ereje és közege hathat. Mindez abból a hiányból fakad bennem, hogy én egyetlen egy nagyszülőmet sem ismerve nem találkozhattam a feltétlen elfogadásnak azzal az örömeivel, hogy azért örül valaki, hogy én létezem. Nem azért, hogy csináljak valamit, vagy produkálok valamit, vagy teljesítek valamit, hogy megfelelek valaminek, hogy bukfcencet hányok, hanem a *létezés* örömeért. Ez az, ami a terápiám lényege, és ki kell, hogy fejezzem és közvetítem. Kérdeztél, és eszembe jutott menet közben, a nyáron, most hozom elő, milyen az az élmény, ami együttes csoportélmény? Például amikor 8-10 ember intimitásában beszélünk meg egy filmet, vagy beszélünk az álmokról, vagy például most az a közeli tapasztalatom volt, hogy a Csalápterápiás Vándorgyűlésen, ott ilyen 150–200 ember van jelen, mégis kialakulhat egy fantasztikus hangulat. Ilyen alkalmakkor ennyi emberrel is szeretem megbeszélni azt a filmesszét, amit részletekben vetíték, és akkor elindítok, katalizálok egy beszélgetési folyamatot, amiben aztán, ha jól egymásra hangolódnak, intenzív beszélgetés alakul ki. Ha kellőképpen föl tudom hozni magam arra a szintre, amiben a film is játszódik, tehát egy ilyen rezonancia fölerősítő szerepem van, olyan, mint egy zongorának a belső berendezése, hogy fölerősíti a rezonanciát. Meg kell érezni azt az érzelmi rezonanciát, ami a másokat is elkezd belülről rezgetni, és én is fogékonyvá válok még inkább arra, hogyha valaki megszólal, tovább beszéltessem, egyáltalán, hogy megszólaltassam az embereket. És akkor vetíték Woody Allen-t, meg vetíték más filmrészleteket, amik látszólag viccesek, meg humorosak, mint az *Anyja csak egy van*, avagy a pszichiáternek is van anyja. Ezt ilyen kis filmesszében fogalmazom meg. Megszólalnak az emberek, mikor arról mutatok képeket, íme, itt az én gyerekorom, mikor az anyám tart a karjában, meg elme-

sélem saját anyámmal kapcsolatos történetem, amit most két éve kezdtem megfogalmazni ilyen módon, hogy beszélek másoknak erről, mert úgy gondolom, hogy mindegyiküknek, akik pszichológiával, pszichiátriával, pszichoterápiával foglalkozunk, van anyja, és az anyától tanulunk meg szeretni. Tehát akkor beszéljünk arról, hogy akkor hogy is vagyunk az anyánkkal. Ha Jolandának elolvasod a terápiás meséit, akkor az egyik álma a már az öreg, idős pszichiáternek is az anyjával kapcsolatos, aki már rég meghalt, de egyszer csak meglátja a vidámparkban, mielőtt a szellemvasútnak a barlangjába elviszi a vonat, hogy ott van a mama. És akkor odaszól a fiú, aki pszichiáter, az anyjának: Mama! Jól csinálom? Hogy ott van bennünk öreg korunkban is ez a megfelelni vágyásunk az anyának, és annak az öröme, hogy jól akarjuk csinálni, hogy örömet szerezzünk neki. Na, szóval, amikor így meg tudom szólítani ezt a fondor magányt, hogy valaki egy száznyolcvan centi magas férfi, közvetlenül nekem, a nem is ismert kollega előtt elmondja azt, hogy én az anyámról olyan dühös vagyok sokszor, és nem tudom visszafogni magam. Olyan büntudata van miatta, de azt is elmondja, hogy az anyámba annyi jó akarat van, és olyan agresszív módon fejezi ki a szeretetét, hogy az elviselhetetlen. Szóval, amikor megteremtődik egy ilyenfajta kvázi nagycsoportos közvetlenség és bensőségesség, vagy együttes élmény, akkor, ha vége van, úgy érzem sokszor, mintha vízen járnék.

– TT: Ez egy szakértői csoport, ahol ilyen típusú élményeket lehet szerezni? Viszont – jobb kifejezés híján fogom mondani – a mindennapiságban tele vagyunk nagy hazugságokkal, és nagyon nehezen tudjuk elmondani ezeket a sérelmeinket nyíltan, azt, hogy olyan dühös tudok lenni, és aztán annyira fáj saját magamnak is ez a düh. Képesek vagyunk-e arra, hogy a környezetünket éppen arra ösztönözzük, hogy mennél több műalkotással találkozzanak, és dolgozzanak magukkal, képesek vagyunk-e arra megnyitni, hogy ezeket a szembenézéseket ne csak magukban végezzék el, hanem a felszínre is hozzák? Van-e bennünk ennyi erő? Ez egy személyes kutatói kérdés is, és emberi kérdésem is, hogy tudunk-e olyan hatással lenni másokra, hogy elfogadtassuk ezt a nagyon fontos dolgot, hogy merjünk magunk lenni, merjünk a problémákról beszélni.

– SA: Nézd! Ez a terápiás helyzet egészen egyszerű. A terápia lényege, hogy azzal lehet terápiát folytatni, akiben megvan a szenvedés nyomása. A szenvedés-nyomás segíti ennek az erőfeszítésnek, a lélektani munkának az erőfeszítését megtenni. Azokkal tudok, vállalkok ilyen közös csoportmun-

kát, akikkel megvan egy olyan közös nevező, ami- ben érzem a nyíltságot. Például a szakembereknek, akik pszichológussá válnak, akiket pszichoterápiára tanítok, a pszichiáterekben felkelteni az a kollegialitást, vagy azt az érzést, ami számomra fontosá teszi, hogy amit én megértettem, megtanultam, tapasztaltam az életem, a pályám során, azt segítsen átadni, és bennük is fölkelteni ennek a felismerését, képességét, érzékenységét, az erre való fogékonyságot, ami a szemléletet átadással történik. Tehát ez egy olyan érzés, ami erőt ad ahhoz, hogy rátaláljak és segítsék nekik megfogalmazni, meg megerősíteni azt, hogy egyrészt a megnyilvánulás nagyon fontos, erre mindenkinek szüksége van. Ha gyötrelmes és fájdalmas, de akkor is meg kell fogalmazni, beszélni kell róla, ki kell fejezni, mert különben nem tudod magadat átélni benne. És nem tudod magadban megcsinálni a terapeutai identitásodat, merthogy azt magunkból csináljuk. Nem szakmai kézikönyvekből tanuljuk meg, hanem magunkban csináljuk meg a terapeutát, ami az emberi létezésnek egyfajta módja.

– TT: A rossz szociológus kérdése következik. Volna-e elmondható három kívánságod, amit annyira szeretnél beteljesíteni az elkövetkezendő időben?

– SA: Hát, az egyik, hogy ilyen mohó, meg sok olyan terápiás pillanatot és folyamatot szeretnék átélni itt a magánpraxisomban, amit itt az elmúlt évek során kezdtem átélni, és amit soha nem gondoltam volna. Ami sokkal nagyon szabadsággal, felszabadultsággal, közvetlenséggel, spontaneitással történik, mint az állami egészségügyben. Hogy ez a kis hármassunk, hogy az anyámmal tudjak veszekedni, hogy miért nem rak elég gyömbért a maceszgombócos levesébe, és hogy megdicsérhessem, hogy milyen finom lett a sóletje, meg a töltött káposztája. Hogy ebben még sokáig legyen részem, és hogy mindig a szememre hányja-e azt, hogy miért nem figyelek rá, és nem hallgatom meg. És mint ahogy tegnap, úgy ma is elmondja, hogy milyen büszke rám, mert hallotta egy rádiós beszélgetésemet. És másnap föl hívták, és azt mondták, hogy gratuláltak neki. Akkor láttam, hogy sugárzik és hízik, mert hogy értelme van az életének. Lám, őneki van egy fia, és ő még mindezt megélhette. Hogy érzékelhessem azt a bizalmat, szeretet, gyengédséget, törődést és gondoskodást, ami Vera által körülvesz. Mert ez alapfeltétele annak, hogy én ezt a szabad játékot, és az intimitás fogyasztást önző módon meg tudjam mindennap élni.

– TT: Köszönöm szépen a beszélgetést.